

С. Кайра
№ 64

БАКАЛ БААТЫР САНЖЫРАСЫ

Скит
жс 64

Суранчы Жетимишов

Токтогул Сатылганов
этибиндагы
Ош облустук китепкана
ИНВ № 477686

Ош - 2011

Токтогул Сатылганов
Ош облустук китепкана
А.М. Жетимишов

Формуляр киниги

477686
Жетимишов С

Суранчы Жетимишов

«Бакал баатыр санжырасы»
Ош 2011 68 б.

Бакал баатыр XVII кылым аралыгында жашап өткөн тарыхый инсан. Ал калмактарды «кара чабуулу» мезгилдеринде, Жаркент, Кашкар хандыгынын баскынчылык саясатына каршы Анжиан эли менен биргеликте эли-жерди коргоодо өзгөчө эрдиктерди жараткандыгы эл оозунда айтылып келет.

Анын жасаган иштери, эстен чыккыс эрдиктери касиеттүү туулган жеринин ашуу-белестеринде, алп тоолорунда түбөлүктүү эстелик болуп жашап калган.

Замандаш

Санжыра элибизде урук, уруу, эл жөнүндөгү оозеки чыгарма катары жашап келет. Ал тарых эмес. Урук, уруу башчыларынын ысымдарынын тизмеси.

Санжыранын келип чыгышы ар турдуу турмуштук шарттар, жоонун элди тым-тыракайын чыгара бүлгүнгө салышы, туткундап-олжолоп кетиши, деги эле согуштун кесепеттердин оор кырдаалдарында өзүнүн кимдигин, негизгиси элдуулугун сактап калуудагы, уруулардын аракеттеринен улам пайда болгондугун божомолдоого болот.

Ата-текти билүү өз учурунда ар бир адамга өзгөчө милдет катары эсептелген. Андагы баалуулук, элдин укуктук аң-сезиминин сакталышы. Уруулукка, тууганчылыкка, ынтымакчылыкка биримдикке болгон үндөө. Өзүн-өзү таануу. Бир атанын балдары катары кан жагынан таза деп көрсөтүүгө болгон аракет.

Санжырага кыргыздар гана эмес, жазуу, китеп пайда болгондон баштап: кытай, немец, француз, орус жана башка элдер астейдил мамиле жасап, атайлап китепке жазып, сактап кийинки муундарга калтырып келишкен.

Кыргыз санжырасы XIX кылымдан тартып, орус окмуштуулары тарабынан кагаз бетине тушурулуп изилдене баштаган. ата-бабалардан мурасталган тек сүрүштүрүү, жети атасына чейин билуу ар бир кыргыз баласынын милдети катары эсептелген. Кийинки шарттарда анык зарылдыгы барбы деген суроо келип чыгууда.

Фамилиядан улам өз атасынын аты жазылбай калган учурлар пайда болгондугуна күбө болуп келүүдөбүз. Санжыра пайдалуубу же зыяндуубу? – деген ар ким өз көз карашын билдирип, коомчулук арасында талаш-тартышка түшүүдө.

Биз сунуштаган санжыранын ашык-кеми абдан көп. Кимдир бирөөнүн айтуусу боюнча, эл арасындагы «куйма кулактар» ушул күнгө чейин «жоготпой» сактап келишти. Аны дагы да толуктап, топтоо, түзөтүүлөрдү беруу алдыдагы иш. Тарыхта орду бар айрым ысымдагылар катышкан окуялар туурасындагы уккан, билгендерди кагаз бетине түшүрүүнү биргеликте колго алалы.

Ата-бабалардын даанышмандыгын, адилет-акылмандыгын, эрдиктерин, эл-жерди сүйгөн мекенчилдигин, өнөргө болгон астейдилдигин жаратылышка болгон баамчылдыгы, көркөм дүйнөсүнүн кенендигин даназалоодо алар катышкан окуяларды жоготпой, кийинки муундагыларга жеткирүүгө кол кабыш кылалы. Ал маалыматтар элибиздин бай тарыхы, элдик этнографиялык казынасын толтурууга тарыхты дагы да терең тактоодо, көркөм адабиятта чоң кошумча болору мүмкүн.

Адигинеден: Бөрү, Жору, Баргы, Карабагыш, Сарттар, Бектен
Баргыдан Сансыз, Сатыке.
Сатыкеден Исмадат, Мырзаке.
Мырзакеден Савай, Тооке, Бөкөй.
Бөкөйдөн Байбөөчөн, Бакал баатыр.
Бакал баатырдан Атантай, Бешкуртка.
Бешкурткадан Мендеке, Казыке, Жарыке. Кожояр, Келдике.
Адигиненин сарт аялынан – Бектен туулган.
Бектенден – Баарын.
Баарындан – Токтосун.
Токтосундан – Өмүрзак, Ырысбай, Абдрасул.
Өмүрзактан – Жунус, Масак, Ороз.
Ырысбайдан Сатар, Абыш.
Абдрасулдан – Аттокур, Жээнбек, Гадат.
Бакалдан – Атантай, Бешкуртка.
Атантайдан – Молдо, Коңурбай, Жолболот, Аталык, Мырза, Долоно.
Коңурбайдан Котурак
Жанболоттон: Назар, Ажыбек, Нурке. Сейдали, Бакай, Оодо, Бейшебай.
Долонодон: Ногой.
Ногойдон Бекибай.
Бекибайдан Тургунбай, Мырзабай.
Ажыбектен: Үмөтали, Жумабай.
Нуркеден Молдакмат, Жантөрө.
Сайдалиден Көкө, Али.
Бакайдан Жоллош
Оододон Мамат.
Бейшебайдан Темирбай.
Маматтан Калык, Орозмат, Ита, Мамыт, Кожонияз, Кошбай,
Исмадияр, Тойчубек, Калмат.
Калыктан Камил.
Кошбайдан Субанкул
Исмадиярдан Эргеш.
Мырзадан Сары.
Сарыдан Тайлак.
Тайлактан Ажыбек, Мати.
Ажыбектен Сакан, Маматиса, Ыдырыс.
Сакандан Көчкөн, Абдылда, Матазим.
Маматисадан Сами, Жумаш.
Самиден Чырмаш, Орозали.
Орозалиден Автандил.
Ыдырыстан Жусуп, Алым, Кара, Мамыт.
Матидан Мамат, Ырысбай.
Бешкурткадан – Казыке, Жарыке, Кожояр, Мендеке, Келдике.

Казыкенин балдары Жумгалга барып туруп калган.
Жарыкеден – Шалыбек, Карабөз, Тобокел, Жээнбек.
Кожоярдан – Тору, Тайлак, Кедей.
Торудан – Саман, Байдөөлөт, Намазбек, Жаныке, Сүтүгул, Арык.
Байдөөлөттөн Шергазы, Бокбасар, Абылгазы.
Бокбасардан Парман, Малабек, Матибай, Жума
Пармандан Ысмайыл, Өмар, Али, Жунусали.
Ысмайылдан Рыскул Матаит, Мусакы.
Рыскулдан Маматилда, Касы.
Мусакыдан Манас, Макамбай.
Манастан Эрлан, Дарман.
Макамбайдан Куштарбек, Муктарбек.
Өмардан Азим, Эркебай.
Азимден Эндеше, Орунбек, Жапаң.
Эркебайдан Райымжан, Камил, Рысбай, Кубанычбек, Тааныш.
Алидан Токтобай, Көчкөнбай, Кенжебай.
Токтобайдан Акжигит, Ногой.
Көчкөнбайдан Ратбек, Жеңиш, Иличбек.
Малабектен Абдылда, Самек, Жакып.
Абдылдадан Чуду, Тобокел, Аттокур.
Чудудан Улан
Самектен Туратбек, Болотбек
Матибайдан Осмон.
Осмондон Сайпидин.
Сайпидинден Каныбек, Бакыт, Таалай.
Шергазыдан Термечик
Термечиктен Черик
Чериктен Турдумамат.
Турдумаматтан Айтбай, Сатыбалды, Кадырмамат.
Жунусалиден Алымкул, Абдрахман
Абдрахмандан Сатар.
Сатардан Таалай, Медербек, Бакыт, Жыргал.
Абылгазыдан Токо
Токодон Бөкө
Бөкөдөн Нүрү, Анарбай, Амирбай.
Анарбайдан Кубат, Шеке.
Амирбайдан Кутман.
Торудан Саман
Самандан Абдрай, Ысмайыл.
Абдрайдан Жунус, Турду, Токтомамбет.
Жунустан Маназар, Эшмамбет.
Турдудан Жусмамат
Жусмаматтан Абдыманап, Сатмамат, Жээнбек.
Сатмаматтан Сатинбай

Токтомамбеттен Данияр, Токсонбай.
Даниярдан Бердикожо
Бердикожодон Султанбек Шерикбек
Токсонбайдан Жээнбай
Жээнбайдан Базарбай
Базарбайдан Каныбек, Казыбек, Бакыт.
Маназардан Эркул Мырзакарим, Маматкалык, Маданбек, Арыкбай.
Маданбектен Шадибек, Сулайман, Амиракул,
Насан, Токтосун, Меңиш, Бактыбек.
Эркулдан Торубай, Ысман.
Торубайдан Шарипбек, Болотбек, Акжол, Сүйөр.
Мырзакараимдан Намазбек, Абдиламит.
Намазбектен Акмат, Жыргалбек.
Абдиламиттан Кылычбек, Камчыбек, Канатбек, Сыргак.
Ысмайылдан Кожояр.
Кожоярдан Алдаяр, Маматумар, Калдыбай, Алтымыш, Жетимиш,
Эргеш, Жүзбай.
Алдаярдан Ташкул.
Ташкулдан Султанбек
Маматумардан Турганбай
Турганбайдан Адиек, Жаныбек, Мамасыдык, Жумали.
Алтымыштан Жадилбай, Карыбек, Кармышак.
Жадилбайдан Гүлжигит, Исан, Мурат, Рысбек.
Кармышактан Залкарбек, Калыс.
Жетимиштен Суранчы, Субанкул.
Суранчыдан Талант, Айбек.
Таланттан Бекболеун, Бекмамат, Бегали, Албердин, Адигин.
Айбектен Бекназар, Адахан, Баласагын.
Субанкулдан Мироон, Айжигит, Нуржигит
Эргештен Абдыкапар, Эсен, Аттокур, Сулайман.
Абдыкапардан Бактыбек, Баатырбек, Аскарбек, Рахман.
Илимбек, Бекмырза, Жыргалбек.
Эсенден Нурлан Нургазы, Нурбек, Нурдин, Нурбай, Нурали.
Аттокурдан Дооронбек, Сооронбек, Дөөлат, Жайларан, Элдаяр.
Сулаймандан Мухамбет, Жоомарт, Эрлан,
Эрнис, Жоодор, Асан, Кутманали.
Намазбектен – Алек, Сазан, Касымбек, Ажыбек, Калыбай.
Алектен Эгемберди Калыгул, Калмурат, Мурза, Калыбек.
Эгембердиден Райымкул, Орозбай, Өмүрбек
Райымкулдан Абдрахман, Ашым, Калык, Шумкар, Бостон, Жумабай.
Абдырахмандан Шамши, Шарип, Камыт.
Ашымдан Арстанбек, Асан, Саки.
Калыктан Рысбек, Жапар, Токо.
Шумкардан Айтбай, Асан, Үсөн, Беки.

Орозбайдан Тайчабар Үрүстөм, Пазылбек.
Тайчабардан Келдибай, Муса, Мураталы, Токтогул.
Келдибайдан Марипбек, Улукбек,
Зарипбек, Алипбек, Алеш, Асирет.
Зарипбектен Санатбек
Калыгулдан Сүлү, Жума, Абдыкадыр, Назарбай.
Сүлүдөн Жали, Жаныбай, Арпидин, Нүрдүн
Жаныбайдан Турдубек, Турумбек, Зунду.
Арпидинден Шайлообек, Ордобек, Эркинбай, Алиш.
Абдыкадырдан Түмөнбай, Кеңешбай, Аманбай,
Аркабай, Маркабай.
Кеңешбайдан Абдипатан, Абдыпасан.
Аманбайдан Түгөлбай, Сооронбай, Жыргалбек,
Дооронбай, Тоокебай.
Калмураттан Осмон, Ысман, Кебек, Кадыр, Сары.
Осмондон Пайзылда, Гадан, Жумабай, Акан.
Ысмандан Жүжүр, Абдылда, Коргонбой, Тешебай.
Жүжүрдөн Турат, Ташан, Сабырбек.
Абдылдадан Жапар Жениш.
Коргонбайдан
Кебектен Акай, Үсөн, Кубат.
Кадырдан Маматбай, Балтабай, Чодон
Сарыдан Аскарбек Тажибай.
Мырзадын, Төөбай, Маматумар, Баатыр.
Төөбайдан Баба, Асаке, Эсеке.
Бабадан Долон
Маматумардан Токтомат, Ырысбай, Айылчы, Ыдырыс.
Калыбектен Алим, Сали, Надыр, Садыр, Абдыразак, Нармамат.
Орунбай, Ажы, Бедел, Сөлөк.
Алимдан Турду, Жоро, Маман.
Турдудан Элтойду, Конуш, Козубай, Көчөбай, Төлөгөн.
Элтойдудан Эркинбай, Абалбек, Акылбек, Кылычбек.
Конуштан Өмүрбек, Ибрайымберди, Манаш, Калык, Өмүрзак.
Көчөрбайдан Улан.
Козубайдан Ажымурат.
Жорондон Тай, Алтын, Золон, Акирам, Икрам.
Тайдан Жыргалбек.
Алтындан Медербек, Жакшылык, Авазбек.
Мамандан Разак, Эмил, Эдил, Нияз, Тайир.
Салидан Пинар.
Надырдан Бегмат, Кожо, Кулмамат.
Бегматтан Токтосун Кармышак.

Кожодон Рысбай, Адан, Кочкор, Бурканбек.
Рысбайдан Жаныш, Байыш, Жениш, Тайир.
Адандан Жакыпбек, Кубаныч.
Кулматтан Малик, Жолдубай.
Маликтан Ташболот, Омош, Эшболот.
Абдыразактан Мамаш, Үсөн.
Мамаштан Алан, Манас.
Үсөндөн
Садырдан Рахман.
Рахмандан Айтбай, Апиш.
Айтбайдан Эркин, Улугбек.
Апиштен Алмаз, Бактыбек.
Нармаматтан Төлөнбай.
Төлөнбайдан Асилбек.
Жээнмураттан Токтомурад(Токоч), Назар, Элиш.
Токтомурадтан Тажибай.
Назардан Жээнтай.
Элиштен Сабырдали.
Орунбайдан Үркүнбай, Ормон, Максуд.
Үркүнбайдан Күлчоро.
Ормондон
Максудтан Болот.
Ажиден Токо.
Сазандан Бердибек, Досмамбет.
Бердибектен Али, Эргеш.
Эргештен Таалайбек, Топчубай.
Досмамбеттен Айдар Султан, Сейит.
Айдардан Кадыр,
Кадырдан Кожо.
Кожодон Сати, Апсамат, Чыкы, Момун, Жолдубай.
Султаннан Нур.
Нурдан Абдыразак
Абдыразактан Калил, Коңнбай, Коргонбай,
Жайлообай, Кенжебай.
Коңнбайдан Сыргабай, Сырдашбек.
Коргонбайдан Таалай, Куштарбек, Калыбек, Мурзабек.
Жайлообайдан Кошунбек.
Сейиттен Алкан.
Алкандан Артык, Матмуса.
Артыктан Тилен, Ражап, Молдобай.
Матмусадан Абдиш,
Абдиштан Базарбай, Жумабай.

Ажибектен Сыдык, Жусупбек.
Сыдыктан Маширап, Адиш, Таабалды.
Машираптан, Кочкорбай, Туратбек, Максатбек, Маша.
Адиштан Октябрь, Матей, Маарасул, Абдүрөсүл.
Таабалдыдан Насипбек, Шарипбек.
Жусупбектен Кудайберди,
Кудайбердиден Досбай
Касымбектен Арзы молдо, Бакир, Асан, Маматкарим.
Арзы молдодон Карабала.Зулпу, Сулайман, Ыса..
Карабаладан Шүкүр, Көчкөнбай, Камыт.
Шүкүрдөн Исрайил.
Көчкөнайдан Каныбек, Кубаныч.
Камыттан Мыкы, Советбек.
Зулпудан Кыяз.
Сулаймандан Тойчу,
Ысадан Кайып.
Маматкаримден Айкул, Тилдебай.
Айкулдан Камаш.
Тилдебайдан Токтобай.
Бакирдан Кожо, Манаш, Абдибали.
Кожодон Абдүрөсүл, Мыйман, Аттокур.
Абдибалиден Букуш.
Асандан Орозали.
Орозалиден Тыныбек.
Жаныкеден – Борон, Чорон, Турган, Асан.
Борондон Калназар.
Калназардан Чыбылды, Кудаке, Маман, Осумбек.
Осумбектен Ороз.
Ороздон Бурканбек.
Мамандан Абдыкалык, Мамат.
Абдыкалыктан Жаныбай, Курманбек.
Чорондон Жанызак, Калназар.
Жанызактан Ажымамат, Райымжан, Сарыбаш.
Ажымаматтан Кушубак, Сапарбай.
Райымжандаш Муса, Ысак.
Чыбылдыдан Жумаке
Жумакеден Көчкөнбай, Араке.
Асандан Осмон, Эсеналы, Эсенбай.
Осмондон Туратбек, Турдубек.
Эсенбайдан Пират,
Тургандан Үмөтали, Маматали.
Үмөталидан Аман.

Амандан Айтмамат, Калы.
Маматалидан Акуш.
Акуштан Эсенаман
Сүтүгулдан – Бообек, Арык.
Бообектен Минбай, Жаркынбай.
Минбайдан Ташкул
Ташкулдан Сагынбай, Ырысбай, Акжигит, Гүлжигит, Чоро.
Жаркынбайдан Матиш.
Матиштен Тургунбай.
Арыктан – Балбан, Турдубай, Курбанбай Өзбекстандын Куба
айылында жашашат.
Тайлактан – Карабала, Козубала, Эсенбай, Өлөкөн.
Карабаладан Жайчы
Жайчыдан Өмүрзак, Ысмайыл.
Өмүрзактан Токторбай, Кыдырала, Чамаш, Абаш, Алдаш.
Токторбайдан Калмурат, Маматемин.
Калмураттан Мамыр, Атажан.
Маматеминден Нурмамат.
Кыдыралиден Ашир Сайипжан, Райимжан.
Аширдан Абдаким, Нышанбай, Калык.
Сайипжандан Жениш, Орол, Жылдыз, Мундуз, Ади.
Райымжандан Урмат, Коргошун, Төрө, Тулпар.
Чамаштан Абдырайым, Маматурайым (Көккөз),
Абылкасым (Касым), Рахматилла (Рама), Абдыкапар (Кахар).
Ысмайылдан Мойдун, Жоробек, Эргеш.
Мойдундан Шайназар, Тойгон, Кунан.
Шайназардан Осмон, Манас.
Тойгондон Жаныш, Байыш, Улук, Нияз, Калыбай.
Кунандан Сайпидин Ашим, Азим, Чырмаш, Кадыр.
Эргештен Бакы, Сыдык.
Бакыдан Сали, Зиябидин, Өскөн.
Жоробектен Кайназар, Карим.
Кайназардан Равшан Кушубак.
Козубаладан Мисирали, Шүкүрвали
Мисиралиден Бердигул, Бедияр, Чолпонбай.
Бердигулдан Абдылда.
Бедиярдан Аман.
Амантан Семетей, Мамадали, Шерали, Табылды, Эрмек, Калык.
Чолпонбайдан Таши.
Ташидан Капар.
Капардан Адан.
Шүкүрвалидан Рахман ажы, Кошали.

Кошалиден Жолубай, Кулбай
Жолубайдан Урайим.
Урайимдан Эркинбай, Серкетай.
Кулбайдан Өмар, Тайлак, Качкын, Камал.
Өмардан Жапар.
Эсенбайдан Асан, Досон, Боронбай.
Асандан Камчы, Ташбай, Тайчабар.
Курманбай, Кумарбай, Боронбай.
Курманбайдан Каратай.
Каратайдан Абди.
Абдидин Шарип, Базарбай, Жолон.
Боронбайдан Муса, Баит.
Баиттан Мурат, Таалай.
Кумарбайдан Берди.
Бердиден Сатыбалды.
Өлөкөндөн Намаз, Туйба, Муса.
Намаздан Эгемберди, Карыбек, Карим, Ысак,
Кожомберди, Арабай,
Эгембердиден Кочкорбай.
Кочкорбайдан Тургунбай, Турдубай.
Карыбектен Жакып, Ажымамат.
Жакыптан Темиш.
Ысактан Орозали.
Орозалиден Тынчы.
Каримдан Жубаш, Сүлү.
Жубаштан Камил, Акжигит.
Сүлүдөн Кошмат, Жайлобай.
Кошматтан Улугбек, Шерикбек
Кожомбердиден Ырыскул.
Туйбадан Ташмат, Маматүсөн.
Ташматтан Нүрү, Эрмамат.
Нүрүдөн Асан, Абдимат.
Эрмаматтан Кулмаамат, Куку.
Мусадан Токтоболот, Шайымбек, Акмат, Өмарбек.
Токтоболоттон Токтобай.
Токтобайдан Калы, Алыкул, Зикир, Урайим.
Шайымбектен Бусурман.
Бусурмандан Эрмекбай, Каки, Нышан, Сами.
Акматтан Суранбай, Тилебай.
Суранбайдан Темирбай, Сагынбай.
Темирбайдан Артык
Өмүрбектен Токтош.

Токтоштон Буйлашбек, Бабадин
Буйлашбектен Аби,
Бабадинден Арапбай, Боронбай, Чыны.
Кожоярдын Кедей уулуна – Асан, Садыр, Дөөлөтжан.
Асандан – Кулбек, Сейиткул, Жаныбек.
Кулбектен Кул, Миндекул, Касым.
Кулдан Жума, Пасаң, Токтобай.
Жумадан Пиназар
Пиназардан Турдуш.
Пасаңдан Амааткул,
Мендикулдан Малабек
Малабектен Топчубай.
Топчубайдан Маматкарим, Ашырбай.
Касымдан Бекжан.
Бекжандан Мамасали, Мамазия.
Сейиткулдан Толубай, Шеримбет
Толубайдан Темирбай. Сатыбай.
Темирбайдан Кайкы, Арип, Белтөк, Куламыша.
Сатыбайдан Жээнтай.
Шеримбеттен Ысмайыл, Урайим, Райымкул, Маматали.
Ысмайылдан Ажымамат.
Ажымаматтан Токтомамат, Турдумамат, Нурмамат, Эрмамат.
Урайимдан Турганбай, Мамажан, Бапы, Тилдебай.
Турганбайдан Куланкаус, Пираң.
Мамажандан Манап.
Манаптан Казыбек, Аскар, Султан.
Бапыдан Пилан Таштанбек, Тезекбай, Дыйканбай.
Тилдебайдан Нажимидин, Низамидин, Исамидин, Медербек.
Райымкулдан Орозали, Курбанбай, Түмөнбай, Жантөрө,
Жаныбек.
Орозалиден Капар, Анаш, Токо.
Курбанбайдан Борбо.
Түмөнбайдан Аскербек, Акмат, Базарбай.
Жантөрөдөн Суранбай, Тиленбай, Көпболсун.
Жаныбектен Тагай, Бөкөш.
Маматалиден Осмонали, Кыдырالي, Айдарали, Доскул, Ажыбай.
Осмоналиден Ташболот, Бекболот.
Кыдыралиден Абдүрөсүл, Зайит, Жолон,
Жаныш, Байын, Курманбек.
Айдаралиден Убан, Абсамат, Кубак, Чубак, Омон.
Ажыбайдан Баит.
Жаныбектен Сасык, Сарыке.

Сасыктан Өмөрали, Жусубали, Райымкул.
Өмөралиден Адыл, Жунус, Турдубай, Ашым.
Адылдан Сагынбай.
Жунустан Мамаш, Матай, Жума.
Турдубайдан Кушубак.
Кушубактан Гыды, Карим, Айдар, Сайдин.
Райымкулдан Артыкбай, Нармамат, Абдүрөсүл,
Калмамбет, Жээнбай, Кенже.
Калмамбеттен Чотонбай, Тилебалды, Низа.
Тилебалдыдан Үрүстөм
Жээнбайдан Ати, Баит.
Сарыкеден Абдылда, Арзымбет.
Абдылдадан Турду.
Турдудан Артилбек, Асилбек, Бурканбек, Шадыбек. Рахман,
Карабоз Ибрагим.
Садырдан – Жоомарт, Шеримбек, Абдибек, Алдылдабек,
Момбек.
Жоомарттан – Тайлак.
Тайлактан – Дайырбай, Мамытбек, Мамырбек, Шамырбек.
Дайырбайдан Сактанбек, Токтобай, Тажи, Зулпу, Жолдош,
Колдош, Опол.
Сактанбектен Мидин
Мидинден Көчкөнбай, Өскөнбай, Жээнбек.
Жээнбектен
Токтобайдан Айти, Бакир, Камил, Белек.
Жолдошбайдан Сабыр, Матан, Момун, Пазыл.
Мамытбектен Эргешбай
Мамырбектен Камбар.
Камбардан Амаатбек.
Амаатбектен Абласан, Абдыганы, Орунбек, Ормонбек, Баатырбек,
Акылбек, Жыргалбек.
Абласандан Арзибек, Мырзабек, Абдибек, Жума, Курманбек.
Шамырбектен Султан, Али.
Султаннан Суранбай.
Суранбайдан Маматкадыр, Турдубек, Карим.
Турдубектен Улукбек, Уларбек, Азамат.
Алиден Абдыкерим
Шеримбектен Токторали, Калдар, Мурзакан,
Жусу, Осмон, Маман.
Токторалиден Ныяз.
Ныяздан Ырысбай.
Калдардан Орозбай, Кадырбек, Жайлыбай, Төрөбай, Кенжебай.

Жусудан Абдымиталип, Абдыманап, Абдилашим, Туйба,
Кожоакмат, Мамаргазак.
Мамандан Мансур.
Осмондон Камил, Саки, Сади, Абдилак, Апсамат.
Мамбеттен Осмонали, Таштанкул.
Осмоналиден Жакып.
Жакыптан Маматкадыр, Малык, Мыймаш, Сатан.
Маматкадырдан Казыбек, Бакыт, Калыс.
Таштанкулдан Тасмабек, Абдыбек.
Абдыбектен Эшимбек, Шеримбек, Момунбек, Абдылдабек.
Эшимбектен Ыса, Дүйшө.
Ысадан Шамурза, Ташмат.
Шамурзадан Талип, Жамшит, Абдырайым, Алдырак.
Дүйшөдөн Нуркул, Ташмамат, Калык.
Нуркулдан Тажик.
Тажиктен Момун, Эши.
Ташмаматтан Суранбай.
Калыктан Разак, Раман.
Абдылдабектен Кедейбай Мырзалы.
Кедейбайдан Топчубай, Молдош Мурат.
опчубайдан Белекбай.
Мырзалыдан Каныбай, Нурмамат.
Дөөлатжандан – Авлетум, Медер.
Авлетумдан – Козубек.
Козубектен Анарбай, Шадыбек.
Анарбайдан Акматали, Жусупбек, Ураим.
Акматалиден Абдыбап, Канатбек, Турат, Баратай.
Абдыбаптан Камчыбек.
Жусупбектен Израил, Нооман.
Ураимден Курманбек, Таласбек.
Шадыбектен - Үмөтали, Маматали, Амант.
Аманттан Тажик.
Маматалиден Кармышак.
Үмөталиден Жээнбай, Жээнали, Гөлан, Калмурза.
Жээнбайдан Сатыбай, Кадыр.
Жээналиден Ысак, Жумаш.
Гөландан Адан, Акылбек, Орунбек.
Калмурзадан Сыргабек, Пака.
Медерден Тажикбек, Абдыраман.
Тажикбектен Калмурат, Сулайман, Кожокелди, Жумабек.
Калмураттан Өмар, Докон, Мырзабай, Бекмат, Палдыбай.
Өмардан Апазбек, Асанбай, Муса, Төрөмбек.

Апазбектен Күлчоро, Акы.
Асанбайдан Ташан.
Мусадан Маматжан, Алымжан, Султан, Долон, Жолон, Асилбек.
Төрөмбектен Сыргак Шамбет, Мамбет, Залкар.
Докондон Тилебалды.
Кожокелдиден Бекташ, Байташ.
Бекташтан Абдыкалык, Абдаким, Алат, Абдибаит.
Байташтан Арстанбек, Эргешбай.
Жумабектен Мырзаibraим, Жоробек.
Мырзаibraимден Нүрдүн, Нурмамат, Үркүн
Нурмаматтан Бактияр, Нурлан,
Үркүндөн Самаган, Табылган.
Жоробектен Жаныбек, Туку, Кочкор.
Сулаймандан Максут, Матосмон, Абылкасым, Абылкадыр, Матибай.
Максүттөн Жаныбай, Кочкор, Абдыкалык, Пакиш.
Абылкасымдан Апи, Токо.
Матибайдан Полот, Алмаз, Манас.
Бешкуртканын Мендикесинен – Чалмурза, Каракүчүк.
Чалмурзадан – Алишер.
Алишерден – Дайырбек, Жоруп, Кайыпкул.
Дайырбектен Досмат, Эшмат, Кожамкул.
Досматтан Шоорук, Ыраакы, Ыманкул, Эгемберди, Эримбет.
Шооруктан Сатыбалды, Мала, Күрөн, Кааба, Мамбет, Өмүр,
Ыса, Постек.
Сатыбалдыдан Ысмайыл.
Маладан Бекжан, Ташмат.
Бекжандан Сатар, Үсөнбек, Жусупбек.
Үсөнбектен Мырзаш, Өскөнбай.
Ташматтан Шайылда.
Күрөндөн Шер.
Шерден Баймурза, Калмурза.
Кабадан Үкү, Мышык, Калык, Кылыч, Сасы, Молдали, Пусур,
Артыкбай,
Кыпчакбай, Бусурман.
Постектен Бокбасар.
Бокбасардан Танай.
Мамбеттен Айткул.
Айткулдан Асан, Үсөн.
Ысадан Рахманберди.
Рахманбердиден Кыды, Аттокур, Нүрдүн.
Өмүрдөн Жолдошбай, Колдошбай, Чекбай, Маматкул, Жали.
Эшматтан Калча, Кожоназар, Досбай.

Калчадан Ныяз, Калмамбет, Нурбай.
Ныяздан Өмар.
Өмардан Үрүстөм, Али.
Калмамбеттен, Эшмамат, Амира, Турсункул.
Кожоназардан Турдумамбет, Самтыр, 42-бет
Турдумамбеттен Тобокел, Жакып
Самтырдан Күчүк, Пийда, Эгемберди.
Кожоштон Дайди, Ысман.
Дейдиден Кайтакы, Нуркул, Карабай,
Эши, Түрк, Матказу, Байсопу,
Кайтакыдан Ысак, Ысмайыл, Абдыразак,
Адык, Топчубай, Пусур, Закир.
Нуркулдан Маткозу, Таши, Карим, Кедик.
Карабайдан Орозбай.
Орозбайдан Акий, Сулайман.
Маткозудан Кош, Осмон.
Осмондон Жунус.
шиден Масир, Талды, Нөөбөт, Мамат.
Түрктөн Бердигул, Жаманкул.
Байсопудан Келдибек, Султан.
Султанан Өскөн
Ысмайылдан Кабыл
Кабылдан Кожобек, Бакир, Акир, Бекмурат, Ыса.
Жоруптан Сатар, Караполот.
Сатардан Абыш, Жапар, Жакып.
Караполоттон Эгемберди.
Эгемердиден Сатылган.
Мендикенин экинчи уулу Каракүчүктөн
Каракүчүктөн – Тойчу.
Тойчудан – Качкынчы.
Качкынчыдан – Тооке, Бооке, Сүйөр, Кардыгач, Букабий.
Тоокеден Асанбек, Суранчы, Нурумбет, Примкул, Бердигул.
Асанбектен Кулболду, Ажыбай, Алдаш, Абжал, Пайыз.
Суранчыдан Мурза, Абжапар, Мааткул.
Абжапардан Сабыр, Акмат, Өмүр.
Нурумбеттен Нуркул, Кулмат, Жаңыбай, Атакозу.
Нуркулдан Жумаш, Сатан, Жумабай.
Сатандан Салы.
Кулматтан Эрмек
Эрмектен Анарбай.
Жаңыбайдан Таабалды
Примкулдан Осмонали, Жолдошбай.

Бердикулдан Капар.
Капардан Кенеш, Матаз.
Боокеден Курманбек, Эшимбек, Самбет.
Эшимбектен Эгеш.
Эгештен Сүйөр, Маргозу.
Курманбектен Курманали, Темирбай.
Курманалиден Орозмат, Жусуп.
Темирбайдан Айылчы,
Айылчыдан Арап,
Самбеттен Борош, Акай, Маман.
Кардыгачтан Кулуш, Жусупбек.
Кулуштан Полот,
Полоттон Досумбет, Мурзамбет, Шеримбет,
Досумбеттен Тукубай, Өскөнбай, Эргеш, Акмат.
Түкүбайдан Айти.
Айтидан Райымбек, Асан.
Асандан Жениш, Нурбек, Замир.
Эргештен Малик.
Маликтен Сайпидин.
Өскөнбайдан Мамырбай.
Акматтан Зулпу.
Шаримбеттен Кулчак, Кулмамат, Абды, Бороон.
Кулчактан Мати.
Матидан Зунду, Маматкадыр, Базарали.
Абдыдан Баргыбай, Разак.
Жусупбектен Калназар, Мамабай, Куттубай, Үсөнбай.
Калназардан Жума, Ташбай, Туйба, Дүйшө.
Малабайдан Молдали, Молдомат, Шермамат.
Кутубайдан Карабек.
Карабектен Ысаак, Өмүрзак.
Үсөнбайдан Зайнали, Токтобай.
Токтобайдан Аман.
Зайналиден Сапарбай.
Сүйөрдөн Сарытай, Турдубек, Көчкөнбай,
Абылгазы, Ысакул, Бердигул.
Сарытайдан Алын, Аман, Али.
Адылдан Каратай.
Каратайдан Райымжан.
Райымжандан Кабыл.
Турдубектен Кожомурат, Мамыт, Анарбай.
Абылгазыдан Ажыбек, Эгеш.
Ажыбектен Козубек.

Токтогул Сатылганов
атындагы
Ош облустук китепкана
ИНВ № 477686

Эгештен Маматумар, Маткабыл, Маматосмон.
Ысакулдан Капар (Үшүк)
Бердигулдан Капар балбан.
Капардан Искендер
Искендерден Шекербек, Дүйшөн.
Букабийден Алайчы, Чомор, Салибай, Сатымкул.
Алайчыдан Карим.
Каримден Бики
Бикиден Абдрайым, Баймурза.
Чомордон Кадыр.
Кадырдан Тай.
Салибайдан Белек.
Белектен Кошой.
Кошойдон Абдыкадыр.
Сатымкулдан Бопон.
Бешкуртканын Келдикесипен – Атамкул, Чүңкөй,
Токтор, Кочкор.
Атамкулдан Үчөй, Күлчоро, Көңүл, Жанболот,
Бооке, Шергазы, Арапбай.
Үчөйдөн Жоошбай, Тойгонбай.
Жоошбайдан Сатыбалды.
Сатыбалдыдан Жунус.Орозмат.
Тойгонбайдан Ураим.
Ураимден Өмар,Кадыр, Калыбек, Пирмат, Жакып.
Карим, Сарымсак, Жолдош,Айылчы.
Күлчородон Дөөлөт,Баба,Тургун.
Дөөлөттөн Апи, Пайзилла.
Тургунбайдан Абдыкарим, Жалал.
Арапбайдан Жолдубай, Калыбек.
Көңүлдөн Мамасалы.
Мамасалыдан Жамкул.
Жанболоттон Маткалык, Абдыкалык, Касым, Абды,
Абдыкалыктан Абыл.
Абылдан Акмат, Абдырайым.
Касымдан Насыр.
Боокеден Эсенжар, Калчабай.
Эсенжардан Бердаш, Сыдык, Маматали. Кары.
Калчабайдан Акай, Эшназар.
Акайдан Амирали.
Эшназардан Дадан.
Шергазыдан Калмурат, Чайчыбек,Орозали, Турду.
Калмураттан Кайып.

Кайыптан Токтошаа.
Чайчыбектен Курманбай.
Курманбайдан Акматали.
Орозалиден Сами.
Самиден Аамат, Тапполот.
Турдудан Токтобай.
Токтобайдан Абдыбап, Кедеш.
Чүңкөйдөн Эсенкул, Кадыркул.
Эсенкулдан Карасарт
Карасарттан Кубат, Атабай, Кыпчакбай.
Кубаттан Мурат.
Мураттан Райымкул, Аарбай.
Атабайдан Маматкул.
Маматкулдан Жумабай.
Жумабайдан Мирзан, Токтосун.
Кыпчакбайдан Ысакул, Таймамат.
Ысакулдан Абдыкул, Мойдун.
Абдыкулдан Бакир, Эсен.
Бакирден Арапбай.
Таймаматтан Жениш, Эчишбек,Базаң.
Кадыркулдан Абдыкадыр, Байбото, Калы, Алла, Досу.
Келдикенин Токторунан Бекмурза, Бегимкул, Жантемир.
Бекмурзадан Бердибек, Алимбек, Кутулду.
Бердибектен Адыл, Ботакан.
Адылдан Молдобазар, Субанкул, Назар.
Ботакандан Карыбек.
Карыбектен Нажи.
Молдобазардан Али, Аамат, Азим, Бакир, Дөөлөт, Маматбек.
Алымбектен Малаш, Жолдош.
Кутулдудан Сугай, Султан.
Сулаймандан Досбай, Нарынбай, Сарыбай.
Султандан Жусу.
Бегимкулдан Саты, Абай, Абдыкалык, Байстан, Дөөлөтбек, Өмүр.
Сатыдан Султанбек, Кудайназар, Базар, Ысмайыл, Ыман.
Султанбектен Нурмат, Маматали, Ороз, Абдал.
Базардан Алыбай, Калык.
Ысмайылдан Жусу, Калдыбай, Маман, Примбай.
МаматалиденТурганбай, Тайкара.
Тайкарадан Сатыбалды, Танаш, Аттокур
Ороздон Жээнали.
Жээналиден Төрөбек, Айтбай, Арапбай
Абдалдан Муратали, Капыш, Бечел, Ибрайым,

Басыт, Зулпукар, Нүрдүн.
Ибраимдан Тира
Мамандан Арзы, Примбай.
Арзыдан Апыш.
Апыштан Казыбек, Каныбек.
Примбайдан Сатар, Көкө
Сатардан Шарабидин
Ымандан Акы, Шерикбай.
Шерикбайдан Сатимкул, Жаанбай
Мураталидан Өмүра, Малик, Мансур
Өмүрдөн, Эгемберди.
Жаанбайдан Сыдык
Сыдыктан Урайим, Орозали, Митал
Эгембердиден Жетибай, Көчөр, Мырза.
Аташтан Кадыр
Кадырдан Тургунбай.
Жетибайдан Мадан, Бабыш.
Көчөрдөн Рай, Кушумбек.
Райдан Базарбай, Шайлообай.
Мырзадан Кожобек, Мамат.
Кожобектен Үрүстөм,
Маматтан Шабан.
Байстандан Токтоназар, Кенжебай, Бий.
Токтоназардан Мирзат, Бий.
Кенжебайдан Жоробек, Жаныбай.
Жоробектен Турдубай, Закир, Карим.
Жаныбайдан Тургунбай, Ади.
Бийден Тайтан, Тойкул
Тайтандан Манап,
Тойкулдан Калык.
Абайдан Аблаш Намаз
Аблаштан Чомор, Кадыр.
Кадырдан Мамат, Шамши, Акмат.
Маматтан Манап
Намаздан Алмамбет, Үсөн, Боркош.
Үсөндөн Абжапар.
Абжапардан Шакир.
Шакирден Орозбай.
Боркоштон Калыбек.
Калыбектен Амирбек, Матирайим, Чүмө, Момукө.
Алмамбеттен Арзи, Ыса.
Арзидан Матисак.

Ысадан Турат
Назардан Мурзак, Аман, Сыдык, Ысмайыл, Солто.
Субанкул Маразак.
Маразактан Мусан.
Нурматтан Нуркул, Шер, Оозбай, Мидин, Ысак, Мадан.
Нуркулдан Пақыр, Ысак, Мадан.
Шерден Чырмаш.
Орозбайдан Базаң
Алымбектен Молдош, Жолдош, Бабаназар.
Молдоштон Молдотай, Зайналы, Атиш.
Жолдоштон Жээнали, Амира.
Жээналиден Мамаш, Апыш.
Амирадан Зулпукар.
Бабаназардан Бийназар, Муса, Макеш.
Жантемирден Шамай, Темир.
Шамайдан Кулу, Корчу.
Кулудан Өмүрзак, Асан.
Өмүрзактан Жолу, Кожо, Куту.
Асандан Чакы, Боркош, Манатай.
Корчудан Самидан, Жолдош, Мурат.
Самидинден Калмамат.
Жолдоштон Илияз.
Мураттан Муса.
Темирден Ырыскул.
Ырыскулдан Атыр
Атырдан Эндеше, Сүйүнбай, Мекембай, Эркебай, Элчибек.
(Жантемирден тарагандар Алай районунун Кызыл-Алай, Сары-
Таш айылдарында жашашат.)
Кочкордон Назаркул, Кенжекул, Жанкул.
Назаркулдан Ныязбек, Ысмайыл.
Ныязбектен Адыл, Апакай, Бекбото.
Адылдан Таши.
Ташиден Эшар, Айбек.
Апакайдан Турду, Мадрасул, Жаанбай, Ысман.
Турдудан Атакул, Темиркул.
Мадрасулдан Садыр.
Жаанбайдан Масак, Тикеш.
Бекботодон Мамбет.
Мамбеттен Сасы, Улук, Дабакан.
Ысмайылдан Пазылбек, Бекен.
Пазылбектен Сатар, Нурмат, Аман.
Сатардан Алымбай, Пириш.

Нурматтан Эркебай.
Аматтан Турсункул, Базаркул.
Бекенден Таабалды, Мурзали.
Таабалдыдан Абдыразак.
Мурзалиден Эркебай.
Эркебайдан Эшмурза.
Кенжегулдан Сарыгул, Карагул, Кадырбай, Суранчы.
Сарыгулдан Кыдыр, Медер.
Кадырдан Кошой, Доорон.
Кошойдон Төрөгелди, Төөлөс, Досмурат, Шаа.
Досмураттан Сактан.
Доорондон Молдо, Машир, Закир.
Медерден Асан, Көкү.
Асандан Жаш, Далибай, Көкү, Аданбай.
Көкүдөн Казан.
Карагулдан Калы, Матмуса.
Калыдан Алымкул, Тагай.
Матмусадан Зулпу, Аамат.
Зулпудан Кара.
Жаманкулдан Калча, Жаманкыз, Маматкул, Кожек, Ыман.
Калчадан Токтогул, Пирназар, Кайназар.
Пирназардан Матибали, Тойчу.
Матибалиден Үсөн.
Тойчудан Асылбек.
Кайназардан Маматали, Үмөтали, Аамат, Касы, Курман, Амира.
Жаманкыздан Муса, Жусуп.
Мусадан Ракмат, Нурбай, Ырысбай.
Ракматтан Жакыбали, Мурза, Мада.
Нурбайдан Матисак, Эшбай.
Маматкулдан Калдык Амиш.
Калдыктан Мамасент, Мамак, Жөжөн.
Мамасенттен Акмат, Мамат.
Мамактан Бедел, Эрмат, Эламан.
Беделден Полот.
Эрматтан Мавлан.
Эламантан Тагай.
Жусуптан Күсөбай, Мамырайым.
Күсөбайдан Райымкул, Шайназар, Узак, Ражап.
Райымкулдан Жапар.
Узактан Маманасыр.
Ражаптан Орунбай.
Мамырайымдан Султанкул, Каримкул.

Султанкулдан Мамат.
Каримкулдан Ысмайыл, Анарбай.
Кожектен Абдыкарим, Токо, Кожобай.
Абдыкаримден Пиримкул, Турсункул, Пирмат.
Токодон Бердигул, Ташан.
Ымандан Маргозу, Кудаяр.
Маргозудан Нышанбай, Жүндүбай, Молдоали, Белек.
Нышанбайдан Сейиткул, Маматкул, Нурмат.
Сейиткулдан Бекмат.
Маматкулдан Тажибай.
Нурматтан Өмүрзак, Узак.
Жүндүбайдан Абды.
Абдыдан Ашымбек.
Молдоалиден Топчу.
Топчудан Жоро.
Кудаярдан Жаныбай.
Жаныбайдан Сыдык, Садык, Эргеш, Келдибай, Сапарбай.
Сыдыктан Ысак, Аттокур.
Келдибайдан Купурбек, Дүйшө.
Сапарбайдан Абдыкадыр, Орозбек, Асанбек, Базарбек, Бактыбек,
Эсенбек.
Абдыкадырдан Абдималик, Данияр.
Орозбектен Нургазы, Нурали, Кайратбек.
Асанбектен Руслан, Айбек.
Бактыбектен Майсалбек.
Абдымаликтен Улугбек, Аким.

Бакал баатыр (Чыгармадан үзүндү)

Кашкардан келген кабар Ош-Анжиан аймагындагы бийлерди катуу сестентти. Мындан бир ай башта чыккан хандын кербенинин ың-жыңы жок. Белгисиз эч кандай кабары жок имиш. Терек дабанынан ашканага чейин изи бар да, андан кийинки дайынын билгендер, же көргөндөр болбоптур. Атайын чабанчы кагазга чийилген кат менен жөнөтүлүптүр.

“Кадырман Анжиандык бийлер! Мурдатан эле, сиздердин аймакты аралап өткөн кербендердин коопсуздугун карбан сарайларда, бекеттерде алар үчүн азык-оокат, улоолоруна жем-кашек менен камсыз кылуу милдетин ала келгенсиздер. Кийинки мезгилде бул ишке көңүл кош мамиле жасалып жаткандыгын эсиңиздерге салабыз.

Бир ай башта Акырап кожо баш болгон кербен барып, Терек дабанынан ашканы маалым. Ушул күнгө дейре атар дайынсыз. Кербен кырсыкка учурап, талоонго алынса, катуу жаза колдоноорун эскертемин. Болгон окуяны териштирип, өзүңөр келип, билдиргиле. Эгер аларга жамандык кылынса, элиңер чабылып, мал – мүлкүңөр таланат. Бул ишти териштирип, аныктоого бир ай мөөнөт берилет!

Кашкар ханы Сейит Абдулла хан”- деп моор басылыптыр. Калбалуу калмактардан коопсузданып турган чакта Кашкардан келген кабар бийлерди жөн отургузган жок.

Илгертен эле Кашкар тараптан келген кербен. Терек дабаны аркылуу. Ош. Өзгөн. Анжиан аркылуу кетсе, экинчиси Тон-Мурун аркылуу Сары-Таш, Дороотту аралап, Фергана. Кожентке түшөт. Үчүнчүсү Мургаб аркылуу Ооган. Жерге-Талды көздөй отот. Ал эми Кашкарга кетчү кербен тогуз жолдун тоому аталган. Ошко келип түномой сайын, жолго чыкпайт. Соодагерлердин коопсуздугу, аларга шарт түзүү милдети Анжиан аймагындагы бийлерге таандык болуп, жоопкерчилик өзгөчө эле. Бул тартип, бир эле ушул аймакта эмес, кербен барган дүйнөнүн төрт бурчунда тең, аларга шарттарды түзүү, аймак башчыларынын, мамлекет жетекчилеринин милдети болгон. Кимде-ким ал эрежени бузса, кокустан ошол аймакта кербен тоңолсо, же кырсыкка учураса аймак башчылары күнөөкөр катары жазаланып, мал-мүлкү талоонго алынган. Эли чабылып, кыз-келиндери олжого кеткен.

Андыктан ар бир өлкө аймагынын мерчемдүү жайларында атайын бекеттер уюштурулуп, кербендердин тыныгышына, камкордук көрүлүп, соодагерлерге жана алардын миңгич, улоолоруна да азык, жем-кашек камдалган. Аларды экинчи бир аймакка өткөрүүдө атайын куралчан узатуучулар коштогон. Соодагерлер аркылуу атыскы-жууктагы элдин турмуш-тиричилик зарылдыктары чечилген. Күндөлүк жашоодогу

муктаждыктарды камсыз кылууда атайын даярдалган буюмдарды алмашуулар да мамилелер аркылуу жүргүзүлгөн. Согуш болгон тополондуу мезгилде, ал жерлерге соодагерлер барышкан эмес. Анын кесепегинен улам көп муктаждыктар пайда болуп, жашоо кыйындаган. “Зарылдын пулу күйсүн” дегендей, керектүү буюм соодагерлер айткан баада кардалып тапкан.

Түндүк менен түштүктү, батыш менен чыгышты байма-бай катыштырып күндөлүк тиричиликтеги зарылдыкты жоюуда, бир элдеги жанылыкты, экинчи элдерге жеткирүүдө, турмуштук аң-сезимди, коомдук көз-карашты калыптандырууда соода кербени эң чоң милдетти өтөп, жашоонун кан-тамырындай болуп, эл аралык байланышты бириктирген. Илим-билимдин, өнөрдүн өнүгүшүнө өбөлгө болгондугунан улам, баардык элге тегиз “Улуу Жибек Жолу” деп аталган.

Көбүн эсе жергиликтүү элге соодагерлер Кашкардан мата, бешбак мата, чепкен, мөмө кургатылган жемиш. Парганадан карагаш кайна, алчынбайлар, басма чыт, комуз тили, бачайы, шайы, бейкасам-кымкап, чачпак, жибек, шөкүлө, кучмач ээр, абай өтүк, ат жабуу, дейилде, саймаланган сары жаргак чепкен, шым, бычак, чайдоос. Кулжадан күзгү, тарак, түрдүү боёк (кына, орузян) ийне, жип, чыны. Ногойлор булгаары, казан, тулга, аяк, табак, чыны, ак сурп, манат, макмал, алып келишкен.

Кашкар ханынын талабын аткарууга Анжиан аймагынын бийлери астейдил мамиле кылышып, күн узартбай дембе – дем, тик турушту. Издөө салышып, сурамжылоо каттуу жүргүзүлдү. Ар бир кербен сарайга, бекеттерге атайын чабаганчылар барып, кимдер келип-кеткенин иликтеп келишти. Кашкардык соодагерлердин дайыны, эч жайдан билинбеди. Ар бир топтун уруу башчылары, бийлери топтолуп, канчалык масилатка чогулушса да, тыянактуу бүтүм чыгарылбады. Акыры келип, Баргы тобунун бийи Бөкөй бийге бирөөлөрдүн болжолу маалымдалды.

Бий териштирип келсе Кашкардан чыккан кербен Терек дабанын ашкан сон Рабатка токтоп, эрте менен жолго чыккан. Түш оой Шамакеден өтүп, Шилбилүүнүн Белинен ашканын көргөндөр дайын боло баштады. Көрсө эчен жумалап күн бүркөлүп, туман басып, жамгыр тынбай жаагандыктан, көпчүлүк баш пааналап, сыртка чыккандар кем болуп, өтүп бараткан кербендер эч бирөөгө байкалбаптыр. Андан бери, жамгыр токтобой уламдан-улам күл ботолор суюлуп, жер көчкү, сел каптагандыктан, бир айылдан экинчи айылга каттоого жол жок. Кербендер менен эч кимдин иши да болбоптур. Бөкөй бий бул кабарды угаары менен тын жигиттерин Таканын белин ашып, күнгөйлөтө бастырып, Шилбилүүнүн Белине жетип, андан Көлдөн өтө кыдырып, Кызыл –Сууга чейин издөө салып, келгиле деп жөнөттү. Бийдин инилери Тооке, Сабай баш болгон шамдагай жигиттер, салт атчан жолго чыгышты.

Бир ай тынбай жааган жамгыр жердин мээсин чыгара коюптур. Жумшак жерлердин баткагынан аттар басалбай улам тыгыла берип,

Каратайдан өткөнгө чейин эле, тердеп дармандары кете, калчылдай башташты. Андан эптеп өтүп кумайыктуу жолго келишкенде, аттар бир аз тыныгышып, кубатына келишти. Улоолорунун абалына карай топтогулар донсөгө чыга, эс алганы токтоп калышты. Алыстан эле шаулдаган суунун, таштын-ташка тийген карсылдаган үндөрү угула баштады. Арыдан чаап келген салт ачкандар сайга батпай, аркы жээк менен берки жээкти ээлеп, окторулган селди көрүштү. Кутурган иттей жулунган сел, өгүздүн белиндей болгон арча, теректерди чамындыдай серпип, кодурандаган койдой таштарды агызып жатыптыр.

Жергиликтүүлөр Машырап-Сайдын таржымалын жакшы билишчүү. Ал бекер жеринен Машырап-Сай аталбаган. Жаз алды ушинтип кечүү бербесе, кээ бир жылдары этекке чыкпай, соолуп калчу адаты бар. Ага «Машырап дубаны каргышы тийген»- деп, кеп кылышар эле. Анын да жөнү бар.

Бир кезде Машырап дубана эшегине минип алып, эл кылырып келе жатып, ушул сайга туш келет. Күн бүркөлүп, тоонун башын кара булут каптаганынан улам, “Эртерээк жаан жааганга чейин”, аркы айылга жетип алуунун аракетинде эшегин, темине, чакан аккан суудан өтмөк болот. Каплеттен жогортон шауулдаган үн чыгып, капкара сайга толгон, кара булут ажыдардай алкынып келе жатканын көрүп, оозунан келмеси түшөт. Эшегин артка бурууга буюмасы келбей шаштысы кетет. Алапайын таппай калып, алдыдагы кичинекей секичени коздой темине калганда, жыландай окторулган сел, шап этип эки тарабынан өтө качат. Кудай жамандыкты көрсөтпөсүн. Бийиктиги эки-үч кулачтай болгон агынды жолдо кезиккендин баарын өзү менен ала жүргөн окшойт. Ботала ылай сууга аралашып, кулдурутпаган катуу үн чыгарып, улам муздак экинине орой, бууракандап чамынат. Күкүктөнгөн агындын үстү бозоруп, бири-бирине күү менен келип тийген таштардан от чыгып, түтөп жатты.

Машырап дубана “Алла-алла” деп, кудайга жалынып, эшеги менен чакан аралчала калып, коркконунан катып калат. Кутулуп кетүүнүн эч бир айласы жок. Же жардамга чакырайын десе, ээн сайда эч ким көрүнбөйт. Көрүнгөн мезгилде да, тоону агызчуудай болгон селди кечип, жинди да сууга түшпөс эле. Таш молодой каткан дубана, ордуна жылбай түндөн таңга, таңдан кечке чейин отуруп:

- Куткара көр, кудай! Куткара көр? деп жаратканга жалбарып үч-төрт күнгө чейин туруп калат. Акырында, тоодо жамгыр басылып, суу ташкыны азайганда, эшеги менен эптеп жылып, жээке чыгат. Аркасын караса баягы күкүктөгөн агын суу жок. Шылдыраган булак жылжып, агып жатыптыр. Бир жумадан бери ушул сайдын суусу эрмектеп, ызаалантканына териккен дубана

- Башын көл, аягын чөл болсун! Этегине жетпей кал! деп бата берген экен- деген уламыш айтылып келет. Ошондон улам бул жер Машырап-Сай аталып калат.

Ал эми Машыраптын жөнү төмөндөгүдөй эле: Калмактын ханы Кантаажынын кызы Олонбайырдын малы Кара-Кыштакта багылчу. (Чалдыбар-Кара-Балтага жакын) Олонбайыр кезек-кезеги менен келип, кабар алып турчу. Анын малын Намангандык Шаа-Машырап келип багып калат. Себеби Шаа Машырап Олонбайырды бир көргөндөн баштап жактырып, ашык болуп калат да, ага жакындаш үчүн өз ыктыяры менен келип малын кайтарат. Ал басса-турса да Олонбайырга арнап “Мен ашыкмын” -деп ырдай берчү экен. Аны уккан Олонбайырдын адамдары шылдындашып, ур-тепкиге алышат. Ага да болбой “Мен ашыкмын” деп безилдеп, күнү-түнү ырдай берет. Акыры жалашканда Олонбайырга алып келишет.

Шаа Машырап сулуу кызды көрүп, ашыктыгы андан бетер күчөйт. Олонбайыр аны дубана экен деп, эч кимди тийдирбейт. Мындай жагымдуу мамилеге Шаа Машырап эргип ырдап, өзүн коёрго жер таппай калат.

- Колунду бер? Колукту кылып алайын?- дейт
Олонбайыр аны тамаша кылып, күлкүгө айландырып, андан бетер ичине чок салат.

- Мен, сенден башка адамга тийбейм - дейт

Бул сөзгө ишенген Шаа Машырап

- Акы ал-десе- албай, бир топко чейин малын бекер багып жүрүп:

-Төөндү бактым Гулгаакы.

Төөн жүзгө жеткенче,

Жөө айдалым Гулгаакы.

Аяби жамы миналла

Нур Мухаммед сал алла-деп кантаажынын кызы Олонбайырды Шаа Машырап-Гулгаакы деп атап, деги эле узак ырга кошуп, ашыктыктын дартын кылат.

Паргана аймагындагы уламаларда айтылганга караганда Шаа Машырап чоң олуя экен. Окумал адам, илимдин күчүнөн өзүн-өзү кармана албай - оюна эмне келсе, ошону аткарчу экен. Бирде Ташкенде болсо, бирде Кашкарга жетип, бир күндө Кокон, Кашкар, Ташкен, Бухар шаарларын кыдырып олуялыктын буусунан дубана болуп, зикир чалып, чуркап жүрүптүр.

Кудайдын, Мухаммед пайгамбардын «эркесине» эч ким тийбей, ал тургай хандар да айбыгып сыйлашчу дешет. Сүйлөгөн сөзү таамай болуп, эч кимден жалтанчу эмес. Акыры анын кесепети башына тийет.

Бир жолу Кашкарда Абак кожонун мечитинде жума намазынан соң, маселе айтылып калат. Мечитте отурган кырк, элүүдөй чала сабат кожомолдолорго, бирөөлөр суроо берет.

- Таксыр, өзөндөгү суудан адамдар да, айбандар да келип ичишет.

Эшектер суунун ортосуна келип заара кылат. Суу арам болуп калбайбы?
- Жок буралар. Агын суу алты ала салган соң, адал болот дейт мечиттин имамы. Алардын сөзүн мечиттин төбөсүндө отурган Шаа Машырап угуп калат.

Ошол кезде мечиттин чайканасында ашпоз жаамы отурган эшен-кожолорго пало-аш кылып жаткан экен
- Эй, кудайдын макулдуктары. Ушул айтканыңар ырасбы? дейт Шаа

Машырап
- Ырас. Ырас, дешет эшен - кожолор.
- Мына мен чыккаттым. Менин заарам атты эмес, алтымыш ала салды, арам болбосо керек- деп шылдыңдайт.
Аны кармап алышкан кожолор Кашкардагы Абак кожонун мечитинде даргача асышып өлтүрүшөт.

Ачуусу келип, жинденген буурадай болгон Машырап-Сай суюлуп, таш агызган күчү сээдеп, акырында, жоошуп баратканынан пайдаланган салт атчандар, жайык жерлерди тандашып, аярлай кечип өтүштү. Аркы жээкке чыккандан кийин, баткакта сүйрөлүп, булганбасын дешип аттарынын куйруктарын түйүп алышты. Күнгөйлөтө бастырышып, жон-жонго чыгышты. Колотко келишкенде сайлуу, кумайыкты тандашып жол арбытышты. Улам, караган- бутталуу черден, ар жактагы колоттон коён, элик, догуз качып, бараткандардын канын кызытты. Бир-эки эликтин текесин да атып алууга үлгүрүштү. Түш оой, сайды бойлошуп, көлдүн этегине келишип, Бак-Арчага жакындашты.

Калын камыштуу көл мелтирейт. Кулак-мээни жарган, ар түрдүү куштун сайраганы, аныр, өрлөк, каздын каркылдаганы, бакалардын чардаганы кошул-ташыл болуп, түрдүү үндөн баш айланат. Жогоргон улары кыйкырып, этегинде кекилиги чакырып, тим эле көлдүн эки тарабы жаңырыкка толгон. Тоо башына батып бараткан күндүн нуру, кол бетине төгүлүп, көргөн адамды өзүнө суктандырып, тамшандырбай койбойт. Күнгөй беттеги дүпүйгөн кою арча, тим эле эгилген бактай болуп, атына-заты жарашып, буркураган жыты түрдүү-түрдүү миң сан гүлдүн маңызын өзүнө тарткансып келгендердин эсин оодарды. Леп эткен желге баш серпишкен теребел, тим эле бейиштин төрү оңдөнүп келберени жатат. Көркү кооз, көз кумарды кандырган көл жээгине келгендер, аттарынан кантип түшүп, айланага суктана карап жатышканын өздөрү да билбей калышты.

Мындайдын эченин көргөн кексе Сабай, эстери энгиреп өздөрүн унутушкан шериктерин ойготуп
- Кана, ат бастыралы - деп, үзөңгүгө бутун салды.

Эрчишкен топ күнгөй беттин этегиндеги колдү жээктей кеткен эски жолдун томуна салышып, жогорку жакты карай бара жатышты. Бак-Арчаны аралай барып токтоп калышты. Алдыларында чачылган буюм, ар-ар жерде томпоёт. Арча бутагына илинип, жулунган кездемелердин, делбектегенинен улам, аттары үркүп, кетенчиктеп, баспай коюшту. Топ караан аттарынан түшүшүп, айлана-төгөрөктү бир сыйра көңүл кое чыгышты. Ар-ар жерде борпон топурак бетинде, тоонун таманындай болгон, тырмактуу изди көрүшүп, сестейише бирин-бири тиктешти. Эмненин изи экенин билбей, ар жырткычтын атын айтып туспалдашты.

- Жо-ок. Бул жолборстун изи-деп, Тооке бардыгын таң калтырды экен. Көргүлөчү изинин чоңдугун. Карышкырдын да, көк жалдардында таманы мынчалык болбойт. Борпон топуракка түшкөн изди жамгыр таптап койгонуна улам даана көрүнөт.

- Сөөмөйдөн чон, карыштан кичинерээк болуп турат. Ишенбесенер ченеп көргүлөчү, деди шериктерине
- Жолборстун таманы мынчалык чон, болбосо керек? деди Сабай
- Анан эмненин изи? - деди шериктери
- Болгондо да, жолборстун сырттаны болсо керек. Бул башка тараптан келип, ушул жерди жактырып калган кабылан окшойт?

- Ики. Анда келгин тура. Өрлүктөшүбүз керек экен - деп Сабай баягы кычылыгын кармапты
- Өрлүгүндү камдабасан да, бул жайды өзүнүкүндөй көргөн бул сырттан, жөн сырттан эмес - деди Тооке маани бере
- Сырттан гана, сырттанды билет - деп Сабай аны какшыктай кетти.

Ангыча алардын кобурун туйдубу, же уйкудан жаны ойгондубу. "Кур-р" эткен жырткычтын үнү чыкты. Беркилер чочуй делдейип туруп калышты
- Чын эле, өрлүк сурап жатат окшойт-деп Сабай куудулданайын дегиче, дагы "Кур-рр", эткен жапайы добуш кайталанды.

Сабай биринчи болуп кантарылган атына жетти. Аны көргөндөр жөн турабы. Из кууган топ жабыла аттарына минишип, келген жактарын көздөй алды-аркасына карабай, шашыла чаап жөнөштү.
Бак-Арчадан кайткан топ, энкүүлөп дарыядан өтүшүп, Кызыл-Сууга келишти. Бир дободөн экинчи дөбөгө жетүү тозокко айланды. Көптөн бери жааган жамгырдан, жер эзилип сормо саздай былкылдыйт. Аттар басалбай улам тыгыла бергендиктен, өйдөлөй кыр жонго чыгышты. Кум аралашкан күл ботого, жамгыр сиңгендиктен жер сүрүлүп, сызылып аккан булактардан адам өткүс жар-коолор, быткыл-быткыл аңдар пайда болуптур. Тоонун бетинде жыш өскөн, долоно, шилби, четин, караган-буталардын тамыры терең кеткендигинененби, бийик беттен сарыккан суу, сиңгенден уламбы, этек тараптагы беттер көчүп, жогорку тарап кактос сарыгып калгандай.

Топ атчан ээрчише бастырып, оңор эмес жерди кыдырып келишти. Бир маалда, тээ этек тараптагы бир дөңдөн адамдардын караандарын байкашып, кимдигин билмекке үн салышты. Дөңдөгү караандар, бийик чокудагы атчандарды эми гана байкашып, жабыла кол булгалашып, өздөрүнө чакырып жатышты. Тигилген боз уй, же алачык көрүнбөгөн жайдагы караандар көздөрү курч, баамчыл тоолуктарга айкын көрүндү. Жергиликтүүлөргө окшошпойт. Баштарында калпак эмес, кээлери селде оронгондуктан, болду-болбоду соолагерлер экенин туспалдашты. Тик сайыла, кыр жон менен түшүп келишкен атчандар, баягыларга

тартуу деп, ата-бабалардан калган каада боюнча хан алдына тогуздап соога ала баралы!

Бөкөй бийдин бүтүмү эл жакшылары тарабынан жапырт колдоого алынды. Тогуз уруунун бийи ар тогуздан бирден камдамак болушту. Көпчүлүк бүтүмгө келип, бетке бата тартмакка алакандарын жая бергенде, баягы адатынча жөн жүрбөгөн Сабай балп дедире ортого сөз таштады.

- Хандын кербенине тийишип, кол салган жолборсту тирүүлөй кармап: "Мына өзүн жазалап ал" деп, алып барса болбойт беле -деп кошумчалап жиберди.

Ангыча көпчүлүк жая берген алакандарын жүздөрүнө сылай беришти. Сабайдын кычылыгыбы, же шайтан жолдон чыгардыбы азыркы айтылган сөзгө кошо бата берилгенден сон, ал сөзсүз аткарылуусу тийиш. Муну ойлогон топтогулар арсарсый калышты.

Жырткычтардын эн эле каардуусу да, кучтуусу да жолборс. Ага бет келип, алдынан чыгып, ким кармайт?

- Ме, ме деп, эт көрсөтүп өзүнчө чакырып кармап алгыдай ал ит эмес. Чар тарабын тосуп, ортого алчуудай ал мал эмес. Же чыргоо салып, торго чалынтып баса калчуудай, куш эмес эле. Алардын го, айласын тапса болот. Ал эми жолборсту. Оо, бир гана айла пайлап жүрүп, атып албаса, ал оңойлук менен колго түшүп бербейт.

Муну отургандын баары билет. Эл арасында "жолборс чааптыр" деген сөз чанда бир угулбаса, "Тирүүлөй жолборс кармаптыр" деген айтымды, эч ким уга элек. Топтогулар бири-бирин суроолу тиктешти. Эч биринен сөз чыкпады. Жарга кептелгендей туңжурашты. Капилеттен бирөөсү өкүнгөндөй кеп сала калды.

- Кап, тирүүлөй жолборсту кармап барса, канчалаган олжодон ашып кетпейт беле?

- Анысы чын. "Белекти берген эмес, алган марты" дейт элдс. Кара кулак жырткычтардын падышасы, алты шаары бар, дубандан ашкан данкы бар, ханга ылайык.

- Туура, "Белек баасы менен эмес, аты менен бааланат" дейт элибизде. Шерди алып барганыбызда, биздин ким экенибиз айкын билинемек.

Сабайдын капилеттен тамашалай айткан сунушу, көпкө жага бербеди. Бирок, ким эле дит багып, азылуу жолборсту тутат. Ал бир серпкенде дөбөдөй болгон өгүз, төөлөр буюмага келбей учуп түшөт. Андыктан, ажал менен ким ойношуп, жырткычтын сырттанына ким бет багып баралат? Көптүн ою бир суроого такалып турду. Азылуу жолборсту кантип тутат?

Дале болсо сөздү туз сээп, күчөтүп, тамашага айландырган Сабай, топтогу бийлерди алдырган тиктеп турган Бакалга тийише кетти.

- Мына, биздин Бакалды баарын эле "Баатыр, баатыр" дейсинер. Баатырдыгын бир сынап көрбөйлүбү?

- Тамашаны койсоңчу Сабай. Бул жерде жалаң аба - аксакал, бийлер отурат. Боло турган кепти сүйлө!

Тооке бир тууганын тыя кетти Кычылыгын кыла жүргөн Сабай. жөн турабы

- Баатырыбыз, "бир мышыктын" баласына кантип эле алы жетпей калат?

- Мышыктын баласы болсо, сен кармап көрбөйсүңбү? деди, агасы аны тыя.

- Мени баатыр атка кондуруп, "Баатыр, баатыр" десенер, Бакалга кошулуп кармап эле берем.

Тургандар дуу күлүштү.

- Жалган атакка жамынбай алдын баатырдыгыңды көрсөтпөйсүңбү? Тооке, анын кылыгына териге кетти

- "Баатыр" десенер мен да намысыма келем. Баатыр жалгыз болбойт. Көптөсөк силердин ишениминерди актап эле беребиз. Мына, Бакал баатырыбыз "жолборсту кармап берем" деп, эмнеге айтпай отурат? Баатыр жалганмак беле. Мага окшоп ачык эле айтып чыкпайбы.

Аны сөзүн көпчүлүгүн жылмайтты. Тамаша айтылган сөз, кийин чын чыгаарына эч ким маани берген жок.

- "Жолборс чааптыр" деген сөздү анча - мынча угуп жүрөбүз. Аны эч ким тирүү кармап албаса керек? - деп Кубаталы бий топтогуларга суроо узатты.

- Жолборстун балдарын кармаптыр деп, биз бала кезде аксакалдар айтып калышчуу эле - Тирүүлөй өзүн кармаганын ушул жашка келип уккан жокмун-деди Мамбет бий.

- Тирүү кармаганын Алике абаман уккамын

- Кантип?

- Алтай тарапта жүрөгүңдө жалы бар беш-алты эр азамат токойго топтолуп барып, жолборс кармап, монгол ханына алып барышканын аксакалдар жомок кылып айтып калышчу- деди Калдар бий.

- Кантип кармашты экен?- деп отургандардын араындагы Дыйкан бий кызыга сурады

- Керегени пайдаланышыптыр. Баягы эр азаматтар керегени төрт тарапка жайып, жолборс жаткан жайга жакындап барышыптыр. Адамды коргондо кандай гана жырткыч болбосун, денеси жыйрылып, итатый тугулат эмеспи. Жолборс да, керегенин ичинде жакын келгендерди көрүп, күрүлдөп чамынат.

- Адамдардан качпайбы?

- Жолборс дегенин, жырткычтардын падышасы. Ал эч кимди тоготпойт- деди отургандардын бирөөсү сөз кошуп

- Алар жакындап келгенде, шарт секирип барып, керегени чапчыйт. Шамдагай жигиттердин бириси камдуу туруп, канжары менен жолборстун колтугуна саят. Эти ооруган жолборс, аны алып ыргытуунун аракетинде кайра асылат. Даяр турган жигиттердин бириси дагы жүрөк тушка найза

саят. Жырткыч канчалык эти ооруса да, жалтандап качпайт. Чамынып кайра асылат. Кайра-кайра жарат алат. Жаралангандыктан кансырап жыгылат.

- Илгери бир баатыр сапарда баратып жолунан чыккан жолборсту чокмору менен чаап өлтүргөн экен.

- Андайлар да эл арасында чанда болгон

Тилекени ээрчиткен Бакал түн оогондо аттанды. Төбөдөгү коюланган жылдыздар, асман бетин бербейт. Ал бадырактар болуп шооласын чачып, айсыз түндү өздөрү гана ээлеп жымың - жымың этишип, жолочуларды ээрчигенсишет. Көп жылдыздын шооласынан айлана айкын көрүнүп, улоолордун басыгы тың. Тоонун желине көңүлдөрү сергиген жолоочулар кобураша, улам жол арбытышат. Таканын белине чыгышканда таң дык салып, чыгыш тарап эми гана агара баштаган эле. Басыгы тың аттар төмөн карай куюлгуп, мергемдүү жерге заматта жете келишти. Көл айланасынын кокту - колоттору сайын шилби, четин, долоно, жапалак арча, эчки тал, бөрү карагат, табылгы, караган, чие өңдүү деги эле жыш өскөн токойдон жол табуу кыйын. Ээн өрөөндүн энчисине бүтүп, эркиндигине тунган эчен түрлүү жапайы анга, илбесиндери аралашып тим эле керемет. Таң алдында ойгонгон бөдөнө, кекилиги сайрап, күкүгү үн салып, элиги бакырып, суурлары анкыштап, жан-жаныбарды жабыла "силер да ойгонгула" дегендей болушат. Ар-ар жерде сербендеп коёндору койдой жайылып, булбулу таңшып, торгой сайрап, канаттуу куштардын үндөрү азан-казан. Топ - топ учкан каркыра-турна менен тоодактын, аныры менен каз-өрдөктүн мекени - тим эле бейиштин төрү.

Чар тарапта кыналышкан тоолордун этегинде алакандай болгон көл, бой жеткен кыздын жалжылдаган көзүндөй бажыраят. Тегерегинде туланга аралашкан өлөн чөп, кыздын чачындай болуп сенселген камыш, тим эле чычкандын мурду батпагандай жыш өскөн. Эрте мененки күндүн нуру чачыла тийгенде, көл бети түтөгөндөй, көгүш булоо асманга көтөрүлгөндө, жашыл кымкап жамынып, көрктөнгөн тоолор энкейише, өз сулуулугун кашкайган тунук көл бетинен көрүп жаткандай сезилет. Асман көлгө, көл асманга чагылып, аалам көккө айлангандай көрүнүшү көз жоосун алат. Ажайып кооздуктун ажарын ачкан кыз сыяктанган көлгө чыгыш тараптагы күңгөйдөн мөлтүрөгөн туптунук суу келсе, анын күн жүрүшүндөгү Бордуу жылгадан ийиген булактар биригип, бир алышка жетпеген суу келип кошулат. Этекке агыны ташкан селден, сүрүлүп келген көчкүдөн улам тосулуп, баш аягы созулган ушул көл жаралган. Сууга түшкөн этегин жыйып алууга буюмасы келбеген карыдай болгон Коңур-Дөбө алысты тиктегенсип жанаша жаткан тоолордон өзгөчөлөнөт. Анын бети жыш, арча, кайын, түрлүү - түмөн жапайы даракка толуп, аны аралаган кайберендерди тооруган ит-куш, азылуу жырткыч эргели-кеч ушул

аймактын жалгыз ээси баштанып, көлдөн чанкоо кандырып, башка жакка кетпей байырлашат.

Көл кылаасынын таң эртенки кооздугуна суктанган кош атчан, улоолорун жаай бастырышып келе жатышты. Таңкы желге баштарын ийип, денелерин сенселте, бийлеп жаткан тоң кыздарга окшогон, арча-кайындардардын, мин түркүн гүлдүн, сан жетпеген саамайларын ыргаган өсүмдүктөрдүн жыпар жыты кошул-ташыл боло аймакты чүмкөйт. Канатын керип, каршы терши сызган канаттуу куштарды капарына албай, тээ асмандын түпкүрүндө бүркүт каалгыйт.

Келбетине керемет көркү жарашкан жайлоонун жагымдуу сөөлөтүнө суктанган Тилекенин делебеси козголуп, көөнүн эргитип, көкүрөгүн тепкенсип кандайдыр бир күч денесине сыйбай, ашып-ташып, көбүрө көккө жетелеп, көзгө чагылган көрүнүштүн көркүн, ажарын чачкан ажайып кооздугун, керемет сулуулугун, таңдайды такылдаткан жаратылыш көрүнүшүн ырга айлантып, мукамдуу-миң кайрыктуу обонго кошуп оболото үн салгысы келет. Жүрөк каны дүрдүгө, башына чыгып, ушунчалык укмуш дүйнөдө жашап жатканына маашарланып өзүнө-өзү батпай келет. Жер бетиндеги бул кооздук балалык дүйнөсүнө тардык кылып, эриген кыялында тээ бийик-бийик көктү эңсетип, атырыла аба жарып, кең ааламда шумкар болуп, жебедей атырыла учкусу келет.

Шык-шыктап ат тизгинин тарткан абасынын токтой калышы, аны учкан кыялдан алаксытты. Бакал абасы ат үстүндө үзөңгүгө тура кала, мойнун созуп, жан-жака белди аярлай тиктеп жатты. Көл боюндагы өсүмдүктөрдүн жалбырактарындагы мөлтүрөгөн танкы шүүдүрүм улам тамчылап жалгыз аяк жол бетиндеги борпон топуракты "ат тери" жааган жамгырдай кылып карартып жибергенин Тилеке эми гана байкады. Абасынын ымдоосу менен ал көрсөткөн алды жакты карай, жаңы эле тебелей өткөн жалгыз изди көрдү. Эмненин изи экени билинбейт. Бирок, жылкы туягындай оё баспай нымдашкан борпон топуракты таманына илештире кеткен изи даана көрүнүп турду. Экөө тен түшө калып, аттарын кантарыша алдыга басышты. Бир жерге келгенде абасы жанаша бараткан Тилекенин каруусунан кармай токтотту.

-Жанагы из, бул жерде да турат? Ана, тиги жерди да баса кетиптир.

Алар келип токтогон жайдан арыраак эки кулач аралыктагы из көрүнүп турду. Теөнүн таманындай болгон из анда-мында көрүнүп, илгери карай кетиптир. Алар бир топко турушкандан сон.

-Шер ушул жерде экен. Таң менен кошо ууга аттаныптыр - деди абасы.

-Эми, эмне кылабыз? деди Тилеке.

-Эми, артка кайтып, тээ этекти, бир азга байырлайлы. Шер кайра келет.

Экөө көл этегине келишип, беттерин чайкашты. Тилеке абасына айттырбай эле, аттардын белин бошотуп, ооздугун чыгара, ээр токумчан, бөгөжөлөп, отко койду да, канжыгага байлай келген азыктарын куржун

бетине жайып, абасына устукан коюп, кол чаначы менен кымыз сунду. Экөө аркы-беркини кобурашканча көпкө отурушту. Адатынча Тилек суроо үстүнө суроо узатат.

-Аба, кыргыз журту эмнеге чачырап кеткен?

-Согуштун кесепети.

-Тынбай согуш боло бергенби?

-Ооба. Мен билгенден монголдор келип, элди басып алып, малын талап, колго түшкөнүн олжолоп алып кетишкен.

-Кыргыздар аларга каршы тура алган эмеспи?

-Ээ, канча жолу каршы турду. Канчалаган баатырлар өлдү. Аз сандагы кыргызды жоо түмөндөгөн колу менен чапты. Тендешсиз айкаш эчен жолу болду. Кыргыздар талкаланса да, чачылган уруулар биригип, басып кирген жоо менен тең тайлаша кармаша берди. Жүздөгөн жылдар бою монголдор менен согушуп жүрүп, акырында аларды Ала-Тоодон сүрүп чыгарышты. Ал ангыча болбой калып калмак басып кирди. Миңдеген эр азаматтарынан айрылган кыргыздар, айласыз аман калуунун аракетинде алыскы аймактарга кетүүгө аргасыз болушту.

-Адигине бабабыз монгол хандыгына ак үйлүүгө баргандыгы ыраспы?

-Монгол хандыгы акыры барып, Кашкарды ордо кылып туруп калды. Жака-белдеги элдерди чаап, баш ийбегенин талкалап, туткунга алып, олжолду. Бийлигине ыкырап болгондордон алык-салыгын топтоду.

Күн көтөрүлүп ысыган сайын, канаттуу куштар аныр, каз-өрдөк баш болуп, какылдап, ызгырык ышкырып, безбелдек безилдеп, бакалардын боорун жалтылдатып, балыктар секирип ойносо жээктен алыстабай калып камышты калка кылган, эрте жазда басып чыгарылган ак күп балапандар карай түшүп келе башташты. Ар биринин өздөрүнө ыңгайлашкан жолдору бар. Бир жайдан сербегенден коён көрүнсө, экинчи тараптан томпондогон кашкулак, дагы бир жерден коркулдаган доуз, анын мандайына туягы жерге тийбегенсип, женил калам таштап элик-эчки-теке. Балапандарын ээрчиткен чил, тоодак, кекилик, жапайы тоок деген төрт туяктуу жаныбар, канаттуу куш, жылан баш болгон сойлогон жаныбарлардын бардыгы сууга келе башташты.

Ангыча "күр-р, күр-р" эткен жолборстун сүрдүү добушу чыкты эле жан жаныбарлар чакчелекей түшө ары-бери чуркап бытырады. Канаттуу куштар пырпыран, жапайы жаныбарлар чочуп кыйкырып жатышты. Көк майсада оттоп жаткан аттар да селт эте, баштарын көтөрүп, элтендей эки тарапты карап калышты.

-Чалды. Эмн азыгын көтөрүп, үйкүрдү көздөй кетет деп Бакал кобурады.

Айлана бир топко чейин дымып барып, кайрадан азан-казан болгон чуу көтөрүлдү.

-Жүр эми, аттарды коюп, жөө кыдырып келели деген Бакал сырт кийимдерин чечип, даракка илип, колуна куу союлду кармап жолго чыкты.

Женил кийимчен ээрчишкен эки караан көлдү бойлой кеткен эски жолго салышып, өрлөп жөнөштү. Оңор жолду басышып, баягы билгизбей жыла беришти. Коюуланган көк арчага жете беришкенде сүйрөлгөн из үстүндө, сызылып аккан кан чубалып барып, арчаны аралай кетиптир. Тилекенин көкүрөгү дүкүлдөп, оозу кургай, абасын карады. Ал изди кубалай барып, коюу арчаны аралабай, кайра тартты.

-Билдим. Ушул жайда экен. Буйруса, эмдиги келгенде жолугабыз.

Жүр. Дагы илгерилейли деп алдыга түштү.

Шериктер көлдү бир тегеренип келгенче күн батайын деп калыптыр. Бөгөжөлөнгөн аттар көккө тоюп, чымын-көгөндөн коруна, дарактардын көлөкөлөрүн байырлап туруптур. Экөө чаңкоолорун кымызга кандырышып аттарын минишип, андан ары жол улашты.

Бөкөй бийдин айылындагы тандамал жигиттер камданып, жолго чыга берерде, ар тараптан келаткан караандар улам көбөйө берди. Сабай баягы адатынча, келгендерди тамашалай.

-Келгиле мырзалар! Айттырбай келип калыпсыңар, эмне той бар бекен?

-Бийдин айылында күндө той да -деди келгендердин бирөөсү.

-Ии. Жаман үйрөнүпсүнөр. Өзүнөр да үйүнөрдө түтүн булатып турсанар. Катын балдарыңар айылчы болуп кетпесин деп, Сабай какшыктады.

-Бийдин тамагын бийдин баласы аяйт имиш.

-Бий абам баарыбызга эле тен. Катын-балага деле жете берет. Сени жолборс чапканы барат деп угуп, жолдош болгону келдик.

-Ап -бали. Качкан жолборсту, тосконго адам керек эле. Зап келипсинер нокто-жибинер барбы?

-Нокто, жиптин эмне кереги бар?

-Э, жолборсту кармаганда моюнунан кучактап, же кулактап келмек белек.

-Ноктолобойсунары?

-Кара кулак кармалса, минип эле келебиз.

-Тигини, тигини. Кармамак тургай Кара-Баткакты көздөй качаарсыңар.

-Сиздей эргулдар бизге эш. Качсак насак, качпасак атак.

-Ап-бали качканды сабаймын

-Ооба, сен Сабайсың.

Топтошкондор тамашага батышып, уу-дуу

Аларга жакын келген Бакал үн салды.

-Тандамал. он -он беш жигит мени менен барат. Кана, өз ыктыярынар менен кимдер барат? Айткыла!

Жоон топ, чуу дей түштү.

-Калганыбызчы?

-Көп адамдын ал жерде кереги жок.

Бакалдын тумайта айткан жообуна, эч ким каршы боло албады.

-Аба, мен сиз менен барам деди Тилеке.

-Мен. Мен дагы -деген үндөр көбөйдү.

-Туугандар. Кишинин саны көбөйсө, омур-топур болот. Онун кем, он бештен ашканы ашык.

Тилекеге жанашып, беш алтоо бөлүнө калганда.

-Калганынарды мен таңдайын деди Бакал.

Мурдаган сырдына болуп, алыскы-жуукта кошо жүргөн жигиттерди кыдырата карап. Сарык, Беки, Айсы...

-Калганын таарынбай, туруп тургула.

-Баатыр көптүн зыяны тийбейт. Биз да кошо баралы? деди

Чапкынчы.

-Силерге ылайык иш бар. Аны анан айтам. Он бешин жолго чыга бергиле. Мен буларга иш тапшырып, артынардан жете барам деп, аларды жөнөтүп жиберип, калгандарын да эки топко бөлдү.

-Силер айыл күзөтөсүңөр. Абал оор. Омурталдуу чак. Жамандыктын алдын алып сак бололу.

Баатырдын айтканына эч ким каяша кылбады.

Төрт канат керегени теңдей арттырып, мерчемдүү жерге жеткиргиле деп Тилеке баштаган топко бир топтон соң Бакал жете келди. Ире-ширеде Кызыл -Чаптын этегине жетишип миңгичтерин жайгаштырышты. Замакта жайкы түндүн жылдыздары бажырайып чыга келди. Тим эле күлмүндөгөн сулуудай жымын жымын көз кыскаңсыйт. Үч жигит Бак-Арчага Күнгөй тараптан бара турган болуп, бөлүндү Үч жигит Чат тараптан келе турган болду. Жигиттердин бардыгынын колунда кыска саптуу ай балта, узун шамшар. Женил кийинишип, кыл аркандарды мүрүлөрүнө илишкен. Шек биляизбей женил басышып, тескей тараптан өтүп, көлдү этектей келишти. Толгон ай каалгый көтөрүлүп, төбөдө жылып баратты.

Төрт канат керегени аштап чарчы кыла жаап бышык кыл аркан менен бекем байлашкан алты жигит көтөрүп алып баягы Бакал көргөн дайындуу жерге келмек. Тилеке Бакалды ээрчиди. Баягы убалашкандай, танкы сары жылдыз чыкканда, баары мерчемдүү жерде туруп калышты.

Кою арча ичи капкара болуп дүңкүйөт. Бир мезгилде жолборс ордунан турду окшойт. Оозун чон ачып, керилип-чоюла алга басты. Ага тийген бутактар кырс-кырс сынганынан улам ал кай жерде жылып келе жатканы билинип турду. Четтеги суюк арчага жете берип, бир нерседен шекшидиби, же адам жыты келдиби ордунда туруп калды. Айдын нуруна чагылышкан эки көзү оттой жанат. Эшик-төрлөй болгон тулкусуун чирене.

оозун анырайта ачып, куйругун көтөрө дыр-дыр эттире табарсыгын бошотту. Жөнөй береринде, желге ыргалган камыш шуудурай түштү. Көлөкөдө жашынып, кереге ичинде тургандардын ашыкча кыймылы жок. Кулак кескендей жымжырт. Таң таптак атып, айлана жап жарык.

Айбандардын падышасы-жолборс кимден коркуп сестенмек эле. Мурдуна тийген чөптөн улам, башын чулгуй берип, кадам шилтээр чакта, капылеттен адамдардын кыйкырык-чуусу, калдырттаган ачуу дабыш угулду. Селт этпеген жырткыч заматта таңкы тынчтыкты бузган ызы-чууга ачуусу келип, азылуу тиштерин аркайтып "күр -р, кү-р р" эте кыйкырып алды.

Таң каракчысындагы чуудан улам, түнөктө бейкам уктап жаткан жан - жаныбар, канаттуу куштар дүрдүгө чочуп ачуу кыйкырык кошул ташыл боло түштү. Ан сайын калдырттаган катуу дабыш кыйкырык күчөдү. Бак Арча аймагында өзүн эркин сезип, каалаган кайберенди, качырбай кайсаган жырткычтын жаалы чыгып куйругун бултандата чапкылап күрүлдөдү.

Таң эрте менен тынчып алып, кыжырын козутуп турган ач-кыйкырык жапайы жаныбарга жаккан жок. Ал эки бутун алдыга суна, боору менен жата берип, эки шамдай болгон көздөрүн, маңдайдагы үн чыгып, өзүнө жакын турган жакка тикирейсе карады. Эмне экенин ажырата албай жапайы сезим менен бир саамга ман боло тиктеди. Тынбай ызы-чуу болгон кыйкырыктар, калдырттаган катуу добуш итиркейин келтире, жырткычтык сезим менен алып ыргытмакка тура калып, атырыла алыска секире береринде кимдир бирөө секирип келип, жонуна минип шап кулактан алды. Кара кулак шер чочуп кеткенин өзү дагы билбей калды. Өмүрүндө мындай болгон эмес, жабышкан эмени силкип ыргытып, курч азусу менен чайнап салмакка майнун бура берерде, эки кулагын кысып кармаган кол бошото бербеди. Оор салмакты тоготпой, жерди таканчыктап түзөлүп бараткан алдынкы эки буту бүгүлө түштү.

Айласы кеткен жырткыч бууркан-шаркан түшө, кыжырданып, тура калаарында арткы эки шыйрактан алган күч артка тарта салды. Жырткычтын эки колу алдыга, эки шыйрагы артка сунала түшкөндөн улам, боору менен жерге лык жатып калды. Сойлоого дарманы келбеди. Үстүндөгү ооналактап булкунууга аракет кылган жырткычтын мойнуна, чамынып, ооналактап булкунууга аракет кылган жырткычтын мойнуна, шарт сыйыртмак салынып, оозуна жыгач кемечтелип, жаактарын күчтүү шарт сыйыртмак кармады. Улам жүткүнгөн сайын мойнуна оролгон кыл колдору капшыра кармады. Улам жүткүнгөн сайын мойнуна оролгон кыл чылбыр бууп, шердин жаны көзүнө көрүндү. Кыймылдоого аракет кылып, курч тырмактары менен жерди чапчыганда борпон топурак опурулуп, курч тырмактары менен жерди чапчыганда борпон топурак опурулуп, чаный түштү. Шап- шап денесине жыландай ороло калган кыл аркан чыңала, буту колун кыйып жибергенсиди. Кемечтелен оозу араандай ачылып, саландаган тилин жыйа албай "кур-р, кур-р" эте үн чыгарууга жырткычтын абалы келбей турду.

Айры бутту адамдын амалын, өзүнөн алда канча күчтүү экенин шер ошондо гана бир айлалсыз мойнуна алды окшойт. Торпоктой болгон кызыл чаар шердин айласы куруду. «Ай чапчыган арыстан өлсө, тумшугуна конуп алып, кур бака сайрайт» демекчи, кечээ эле айлананы бүт чочутуп аркыраган добушунан айбанаттын баары үрккөн үнү, заматта жел үйлөгөн кардын кымкарындай жоголуп кетти. Жанына даап келе албай, караанын көрсө качып, үнүн укса бекинген айры бут адам, анын куйругун бултандата ойноп, кээси келип, табалай тээп өтсө, кээ бирөөлөрү үстүнө жамбаштай жатып алып, жумшак жонунан сылап коюп, уйкусурап олтурду.

Шыпылдаган жигиттер заматта кайындан кыркып келип, бириктире байлаган төрт бутунан өткөрүп саландата көтөрө албай коюшту. Жоон бутактарды бири – бирине аштап байлап, жырткычты анын үстүнө жаткыра жети–сегизи аран сүйрөп жөнөштү. Күн жерге тегиз тийип ысык табы шүдүрүмдү кургатып, топуракка өтө түшкөндүктөн, сүйрөлгөн изинен чак көтөрүлгөндүгүнөн улам, жакынкы жайда аны байкагандар боолголоп келишип утурлашты. Бирин – бири көрүп, чапкылап келген топ бутак үстүндө танылып жаткан жолборсту тандана карап жатышты.

-Аа ий! Мунун кара-кулак шерби?

Анык кабылан экен

-Кантип тутуп алдынар?

-Ким чапты? Чапчып алган жокпу?

-Мөрөй абамкы. Шап секирип, жолборсту минип алып, оозун кемечтеди, деди Тилеке

-Сен да минбединби деди, Бакал инисинин жүрөктүүлүгүнө кубана

-Мен сизден кийин миндим.

-Огоо, эконоу көтөрүп кеткидей эле, көлөмү бар экен.

-Бул эконо болбогондо, көтөрүп эле кетет эле – деди жанында турган шериктерин көрсөттү.

-Баракелде Бакал, чыныгы баатыр экенсин.

-Муну, бир мен эмес. Көптөп чаптык–деди. Бакал. Ангыча Сабай, Тооке баш болгон калын топ, жете келишти Болгон окуя заматта эле айланага тарап кетти. Кабарын уккан Тооке ыраазы боло:

-Мөрөй сенки баатыр. Анык шер экенсин. Башынан бак кетпесин.

Дөөлөтүн артып, элиңи эрдигин менен сактап жүрө бер! деп сыймыктана бата берди.

-Мына, жолборс менен кармашып, абийир алдын. Мен баатырга ишенгем. Болбосо өзүм келет элем. Силердин чапканынар. Менин чапканым, деди Сабай тамашалай.

Көптүн мактоосун этибар албай, булак суусуна тердеген жүзүн чайкап жаткан Бакалга суктана караган Тилеке жанына басып келди.

-Аба, мен да сиздей баатыр болгум келет.

-Болгонун ушул, баатыр. Мындан сон сен Тилеке баатырсын.

Колу–буту чие байланган жолборстун жытын алган аттар канчалык аракет кылышса да кошкуруп–үркүп, жакын жолобой койду. Аттардын ой–боюна койбой тизгин кага, теминишип суй жыгылышты. Айласы кеткенде, узун кайындын эки башын бири– бирине байлаштырышып ээрлерине артып, чийне кыла үстүнө жырткычы жаткырышып, кечээ түштөнгөн жайга аран алып келишти. Жолборстун зор денеси чийнеге батпай чубалып, узун куйругу чийненин шатысына батпай сүйрөлүп калды. Жанаша жүргөн кош ат менен алыскы аралыкка алып жүрүүгө болбойт эле. Анын үстүнө тар кыя, эниш жолго эки ат катар батпайт болчу. Аны билген уста жигиттер узун арчаларды кесип келишип, аштай коюшуп, баягыдан чон шаты байлашып, чийне жасашты. Анын үстүнө бутактарды төшөшүп, жырткычты кошо танышып аркан менен чырмал салышты. Жолду катар кабарды уккандар дүрбөшө жол тосушса, улоосу барлар чаап келишип жырткычты алып келе жаткандарга, таныркашты. Эртеден– кечке жүрүп, жолдо бир күн түнөп, кеч бешимде олжолуу айылга кирип келишти.

Гүлү байбиче утурлап чыгып, суу толтура кесени, Бакал баатырлардын башына тегеретип, ырымдап:

-Түкүр сууга. Адам шеринин женишине көз тийбесин. Балакет– баскыттын баары суу менен кетсин, Баатыр башын улук. Жамандан көзү тийбесин. Элине эш, Журтуна огожо бол. Адам ата, Обо эне колдоп жүрсүн–деп тилегин айтып жатты.

Ошондон баштап ал Көл – Кабылан–Көл атыгып кетти.

- «Бөкөй бийдин уулу– Бакал баатыр кабылан кармаптыр» деген кабар Анжиян аймагында айтылып, андан алыс кетти. Бир чети кармалган кабыланды көрмөккө, экинчиси кутгук айтып, кабар алмакка, алыскы – жууктагы куда–сөөк, тууган – урук, дос–жоролор биринин артынан бири, арнаганын артып, жетелеп, тартууларын танып, айдай келип кутгук айтышты.

Жолборстун танылган буттарын чечишип, убактылуу аркан бойлогон терен анга ташташып, үстүн жоон арчалар менен жааш салышты. Айласы жок камалып жаткан жырткыч, эркиндикти эңсейби, кеч кирип жылыз чыккандан баштап, «кур–р, кур–р» чамынып, асманды көздөй атырылат. Аябай бышыкталып, торлонгон андын капкагына жетпей, ордун ички бетиндеги жумшак турпакты курч тырмагы менен аймал, сапыра секирип жалаганда таарындай жатып алат. Эркиндиктен туткундалып тордо жатуу азап, айласыздыктын иши. Бир арга табылып, төбөдөгү ан бетиндеги торго жетсе, курч тырмагы менен серпе ыргытып, аркайган азуусуна сала «чайнап туруп эркиндикке жетем» деген жырткычтын эңсөөсө канча күндөн бери аткарылбай келет. Күндүзү тан агаргандан кечке чейин көзүн сүзүп уктайбы, же өзүн көрүп таныркаган айры буттуу адамдарга ачуусу келеби, анысын билдирбейт. Эки алдынкы буттарын төшөп кыймылдабай жата берет. Атайын арналып, териси сыйрылып, адалданган кой –

эчкинин эти аркан менен жанына түшүрүлсө да, ачкалыгына кайыл боло аны карап да койбойт.

Кабыландын көктүгүнөн да, ашкан чыдамдуулугу адамдарды таң калтырды. Башка жырткычтар мынчалыкка бармак эмес. Эки күн ачка калса, этти эсеп, аркан менен түшүрүлгөн жандыкты сугалактык менен баса калып жемек. «Жолборс жолунан кайтпат» деген шердиги, эркинин күчтүүлүгү анын ким экендигин аныктап турду.

Кашкар ханына атайын арналган тартуунун ана-башы жырткычтардын шерин аталган, кара кулак кабылан даяр. Аны атка өнөрүп, же чийнеге сүйрөтөп барууга мүмкүн эмес. Андыктан, асты тактайланган бышык темир тор даярдалып, ага колу – буту байланбаган бош жолборс киргизилет. Ал комдолгон төөнүн үстүнө жайгаштырылып алыскы жолго кете бермек. Мындайдын далайын көргөн кыргыз, туюкта турган иштин аргасын заматта таба коёт. Айылдын айлалуулары, аны да айта коюшту.

Жолго чыгуунун масилатина Анжиан аймагынын бийлери, эл башылары, эр азаматтар ошон үчүн чакырылган болчу.

Келберсип жаткан кең аймакты экиге бөлүп, эн кейиште энтендеп аккан Ак Буура дарыясына жакын кыдырата тигилген жумурткадай болгон боз үйлөргө карай алыскы - жууктан адамдар биринен сала бири келип жатты. Эртеден бери эпилдеп ат алып, колго суу куйган жигиттердин жаны тынган жок. Биринен бири өтүп меймандардын улоолорун кантара байлашып, басмайылын бошотушуп улам жаны келгендерди колтуктан түшүрүшүп жаркын маанай жылмайган жүз менен улуу-кичүүлөрдү ийиле кабыл алып жатышты. Ал эми айыл билармандары келгендерди жашына жана «салмагына» жараша мурдатан белгиленген боз үйлөргө карай ээрчиге жөнөшөт. Боз үйлөрдүн эшиктери түрүлүп ичкериде отургандарга кимдин кай жактан, келгендиги айкын көрүнүп турду. Көпчүлүгү байлыгынан эмес баатырдыгы, карааны менен эмес акылы менен, кыйла элдин кыйырына төбөсү көрүнгөн таанымал Ош, Анжиан, Аксы аймактарындагы билермандар эле.

Өзгөчөлөнгөн көрүнүштөгү ортодогу жүз баштуу ак өргөдө жашына карай, улуулата отургандар аңгемечилердин сөздөрүнө кулак төшөшүп, алдыларындагы толтура куюлган кеселерден келберсип кымыз жуткан болушат. Нак кымыздын таасиринен би, көбүнүн жүзү албырып чыккан. Дасторкон үстү улам толукталып, жаны бышкан боорсок чара толо үйүлүп, сызгырылган майдын күйгөн жыты келет. Бабалардан калган каада боюнча, мындай көп чогулган топто, илгертен келген санжыралан кеп болуп кимдин кайсы уруудан экендиги териштирилип, уруулар ортосундагы мамиле, боло келген жаңылыктар айтылып, кимдин кай жакка барып келгени, кыз алып, уул үйлөөдөгү мамиле, аш-тойдун качан болоорлугу боюнча кабар, алгыр бүркүт, күлүк ат леги эле, кыргыз турмушундагы ары көйгөйлүү, ары даназалуу, ары сыймыктанчуу окуялар

түгөл айтылып, ортого салынат. Жакшынын даназасы, жамандын мыназасына маани берилип, какшыкты капылеттен андап, туураны туюп, куйма кулактар кулагына илип, анкоолор анкайып, эси жоктор таң калып, ары дөөлөттүү, ары сөөлөттүү жыйын билгенге тарбия, билбегенге жарыя болуп өтүп келген.

Бүгүнкү жыйналып олтургандар “качан жоо чаап кетет” деп элендебей, эки жакты карап телтендебей келберсиген кең аймактын ортосунда, кеп учугун келептеп, улам дан улам токтой калып, узартып айтканды угуп, анда - санда суроолорду бере коюшуп, эси-дарттары ээктерин экчеп сүйлөп жаткан карыялардын коңур үнү, кобураган сөзү менен болушту. Отургандардын көпчүлүгү Адигине тукумунун урпактары болгону менен кастарлап, күтүп, кадырлап төргө чыгарып, меймандашкандары Паргана аймагындагы жашаган кызыл уул, куу уулдан тараган тен туугандар эле.

Бая эрте менен келгендер санжыраны билгенинче айтып, кээ биринен адаша кетип, ээси жок жерди эптеп айтып, эрмек болгон ээн баштар Кудайберди санжырачы келгенде аны билгендер ооз ачпай, жер карап калышты.

Карыяны төргө чыгарышып, алдына даам жапырта коюшту. Ал аякты кайтарган соң, жайкалган сакалын жаай сылай, үйдө отургандарга алдыртадан көз сала суроо узатты.

- Ии, сүйлөй отургула? Мен келгенден сөзүнөр өксүп калды окшойт.
- Ооба, ар ким билгенин айтып, эрмектешип отурабыз.
- Билгенин айтканы жакшы. Билбей айткан жаман.
- Ар кимибиз укканыбызды **айттык. Көргөнүңөздө айтсаңыз үйрөнүп**

алалы.

- Ушул күнгө чейин эмне кылып жүрдүңөр эле? Үйрөнүп албай, Чамасы тамакты көп ойлойт окшойсунар?-деп тамашалай кетти карыя.
- Аныңыз чын. Укканды айта келгенде адашып кетем. Өнөрлөн кем калган экенмин-деди Алдар уста мойнуна ала.
- Андай тебе устам. Сенин колундан чыкканды, мен өмүрү бүтүрө албайм. Алла Таала ар бир пендеге артыкча өнөр бериптир. Сенин кадырыңды биз баалай албай жүрөбүз.

Жүйөлүү кепке отургандар баш ийкешти.

- Көбү кепке уста болгону менен керектүү жерге келгенде, ого эле чоркок. Темирди камырдай ийлеген касиетин бар. Санжыра сага эмес, сен санжырага керексин.

Алдар уста мактоодон улам, терлеген жүзүн болбоосу менен аарчып отурду.

Карыя айткандай Алдар устанын темир жууруп, буюм жасаганы, алтын-кумуш эритип, зергерлиги бүтүндөй аймакка маалым эле.

- Абаке. Алла-Таала адам атаны жаратканга чейин, жер үстүндө кимдер болду экен? Анан дагы уруу-уруу атадан таркап келген. Ал эми эл болуп, кантип болуп калды?-деди Досканбай улакчы.

Карьянын берилги суроого зерикпей жооп берерин туйган, кыркалектей отургандар умтула, кулак түрүштү.

- Улакчым, суроо бердин. Билишимче жооп берейин. Ашык-кеми болсо, билгендер толуктаар – деп астындагы кымызы толо кесени кош колдоп алып, акырын кылк-кылк жутуп, муруттарын сылай кепке кирди.

- Ата-бубаларыбыздын таржымалы тээ алмустактан дешет. Алла-Тааланын амири менен он сегиз миң аалам жаралып, жер каймактап пайда болуп, кыртышка айланып, андан миндеген жылдар өтүп тоо-ташка, томсоргон өрөөнгө токой, өсүмдөктөр чыгып, ар түрдүү дарактар өсүп, жан-жаныбар, курт-кумурска пайда болуп, баары өсүп, өнүгүп көбөйө баштады. Андан эсепсиз жылдар өтүп, жан-жаныбар, канаттуу-куштар алдуусу алсызын жеп, аба-ырайы өзгөрүп, табийгый кубулуштан жаратылыш кыйроого учурады. Жер бетиндеги абалды оңдоп, жаратылышты тең салмактуу абалда кармап туруу, төрт буттуулардын колунан келбестигин билген Алла Таала жиберген периштени өзүнө чакырып, эки буттуу, акыл-эстүү адамды, топурактан ылай жууруп, жаса – деп буйруйт.

Жабраил периште Арафат тоосунун кыртыш-тозоңунан алып, ылай жууруп Адам Атаны жаратат. Аны жалгыз калтырбайын деп, сол нылтасынан эки кабыргасын алып, Обо Эненин денесин жасап, экөөнү жанаша жаткырып, жан киргизет. Жан экөөнүн ооз көңдөйлөрүнө кирип кайра чыгат.

- Ичи караңгы экен, кирбейм-дейт.

Алла –Таала Адам Ата менен Обо Эненени денелерине нур жиберет. Андан соң алардын ооз көңдөйлөрүнө кирген жан, экөөнүн денелериндеги муун-жүүндөрүн кыймылга келтирип, жүрөктөрүн тынымсыз соктурат. Ал эми жан мурундун каңылжарына келгенде экөө тең чүчкүрүп, “Раббим Алла” деп жаткан жерлеринен өйдө турушат. Жабраил периште экөөнү ээрчитип, бейишке алып барат.

- Адам Атага баш ийгин!- деди, Алла Таала Жабраил периштеге

- Мен аалым, периштемин. Топурактан өзүм жасаган аламга баш ийбеймин-деп, Жабраил баш тартты.

- “Иблис шайтан”-деп атап, Алла Таала каарданып Жабраил периштени бейиштен кууп чыгарды.

-Эч кимди киргизбегиле!-деп тоус кушту көзөмөлдөтүп, ажыдаарды дарбазага эшик агалыкка койду.

Шайтан Адам Ата менен Обо Энени бейиштен азгырып чыгаруунун жолун издеп жүрүп, акырында ажыдаарды алдап уктатып, тоус куштун эки бутунун арасынан өтүп, куйругунан далдаланып бейишке кирди. Ошол кезде буудай кандай чоң болгон экен. Обо Энени азгырып, бейиштеги буудайдан бир тилим кесип, ага жедирип коет.

Буудай жеген Обо Эненин ичи толуп-ташып, тынчы кетет. Ичинен чыккан сасыкты, анжирдин жалбырагына ороп бекитет. Ага да болбой ичи ооруп, кыйнала берет. Сасыкты башына катат, андан ашат, колутуган

бекитет, ага болбойт. Эки буттун чурайына бекитет, ага да болбойт. Обо Эненин бейишти булгап койгондугу билинип калат.

Алла Таала күнөөкөр Обо Энеге кошуп, Адам Атаны да бейиштен кубалап чыгат. Ошондон тартып буудай кичине, ал эми тоус куштун эки буту мерез, куйругу кооз, жыландын кулагы дүлөй боулуп калат. Шайтан ушул мезгилге чейин адамды айрыкча аялды тез азгырат.

Адам Ата менен Обо Энени каарына катуу алып, жаан-жаадырып, бороон-чапкын түшүрүп, туманга калтырат. Туман өтө калың болгондуктан, экөө бирин-бири таба алышпай, өтө көп кылымдар бою көрүшпөй калат. Арадан көп убакыт өткөн соң Адам Ата менен Обо Эненин ый-муну Алла Таалага жетип, Көк карганы элчиликке жиберет. Ал салмактап учуп жүрүп экөөнү зорго табат да, бири-бирине жакындатып алып келет.

Обо Эне Адам Атаны көрүп качат. Адам Ата анын артынан кууп жөнөйт. Ошентип, көп жерди басышып, Төштүк уюлга жетип келишет. Көк карга төбөдө учуп баратып, Обо Энеге “тырай-тырай, тыр-аай” –деп буйрук берет. Обо Эне муздуу карга барганда тырайып жата калат. Адам Ата жетип келип, Обо Эненин үстүнө жыгылат. Обо Эне көк каргага ыраазычылык билдирип, көк жибектен сый чапан жапкан экен. Картайдан эрсектин эки тизесинин, аялдын көчүгүнүн муздаганы Адам Ата Обо Энеден калган иш экен.

Адам Ата Обо Энеден тарагандар эл болуп көбөйүп, жерге батпай кетет. Тирүүлүктүн кадырына жетпей, алар адам сыпатын жоготкон абалга жетет. Ошол кезге чейин беш жүз пайгамбар жашап өткөн экен. Нух беш жөз биринчи пайгамбар болот. Ал адамдардын бузулгандарын көрүп, Алла Таалага арызданат. Алла Таала ага “чоң кеме жаса”- деп буйрук берет. Нух пайгамбар кемени жасап бүтүп, анын ичине *жандуулардын эркек-ургаачысы менен экиден өсүмдүктөрдү тамыры менен жүктөп Алла-Таалага барат.*

-Балдарын менен кемеге чык. Кырк күн бою нөшөр төгөт. Асман бети көрүнбөй, жерден булак чыгып, бөт дүйнөнү суу каптайт. Курук жер калбайт. Суу алты айдан кийин тартылат-деп айтат Алла Таала.

Нух пайгамбардын үч уул, үч келини, кемелеги айбанаттар аман калып, жер үстүндө кайрадан турмуш башталыптыр. Азыркы элдердин баары Нух пайгамбардын үч баласынан Хам, Сам, Яфастан таркагандар эле.

-Яфастан Арийлер, Туранийлер таркайт. Туранийлерге түрк атанын баллары кирет. Түрктүн кийинки муундагы тукуму Огуз атактуу хан болгон. Анын бир уулу Кыргыз хан. Кыргыз хандын балдары ал жагы Алтай аймагын, бул тарабы Ала-Тоо аймагында көчүп- конуп, жашап жүрүшөт. Эчен кылымдар өткөн соң Ала-Тоо аймагында жашап тургандарга Араб баскынчылары келип, ислам динин таркатышат. Ошондон баштап кыргыздар урууларга бөлүнө баштайт. Эки уруу Кызыл-уул, Огуз уул болуп турганда Араб баскынчылары ислам динин таратууга

Султан Махмуд хан өлгөндөн соң кожо Мухаммед Жусуп Кашкарга кайрадан келип, "кара тоолуктарга" каршы иштерди жүргүзүү саясатын баштайт. Анын негизги максаты Жаркендеги бийликти колуна алуу эле. Кожо Мухаммед Жусуптун уулу Идейатулло менен биригип ханзада Жолборсту тактыга алып келүүгө, жан үрөйт. Акыры өз максаттарына жетишкен соң "кара тоолуктар" кыргыздарды аёсуз кыргынга алышат.

Кара тоолук аталышкан Жаркен, Паскам, Каргалык, Меркит аймагындагылар кожо Искактын урпагы Шадиштин жетекчилиги менен Жолборс хандын таянычы болгон Мухаммед Жусупту өлтүрөт. Абдылда хандын иниси Исмайылды хандык тактыга алып келишет. Кожо Идейатулло атасынын өлүгүн Кашкардагы Жоачуу деген жерге (кашкардагы Абак кожо мазарына) коюп Дахбидди көздөй жашырынып жөнөйт. Ал жерге баргандан кийин Кашмир, Чинхай, Гансу өлкөлөрүндө ислам динин таркаткып, дербиштик кылат. Андан ары жүрүп Иледеги Жунгар ханы Галдан Бошоктуга барып, он эки мин аскери менен Жаркенге баштап келет. Жунгар хандыгынын бийлигиндеги "ак тоолуктар" бийлигин түзүп, өзүн Абак кожо (Ааламдын кожосу) деп атайт да Жунгар хандыгынын окүлү катары Жаркенге бийлик жүргүзө баштайт.

Идейатулло чон шаарларда отурушкан кыргыздарды кыргынга алат. Андан аман калгандар тоолорду көздөй качууга аргасыз болушат. Абак кожонун уулу Ахмед атасын ээрчиген "ак тоолук" кожолорду баштап, Кашкарда өз алдынча өкмөт курууга аракеттенет. Жунгарлардын башчысы кожо Даниялдын жардамы менен Кашкарды каратат. Бийлик анын уулдары Бурханиддин менен кожо Кожожохандарга, тагыраак айтканда Абак кожонун неберелерине тиет. Бүгүнкү учурда Кашкар, Жаркенди бийлеп жаткан кара тоолук кожолордун башчысы Кожожохан менен кожо Жусуптардын ортосунда карчылдашкан кармаш башталып отурат.

- Моголстан өлкөсү дегени кандай? - деди отургандардын бириси.

- Оо илгери, биздин конушту Монголстан аташчу. Анын аймагы тээ алыска созулуп, түп жагы Көкчө деңизге, батышы Ташкенге, күн жүрүшү Паргана, Кашкар, Ак-Сууга жетип, түрк урууларынын тен ата биримдиги эле. Теңир - Тоо менен Улуу Тоону мекендеген кыргыздар Монголстан аймагынын тугумунда турду. Кийин Тогулук Темирден кийин бул улус ичинен ирип, Могул-Чагатай болуп экиге бөлүнүп кетти. Бийлик башындагы кыйындар бирине бири жоо болуп, алдуусу алсызынын башын алды. Ич ара биримдиги ыдыраган аймакты байкап турган калмактар көптөгөн колу менен келип басып кирди.

Могул-түрктөрдүн ханы Жунусту Кара-Дарыяны коздой сүрүп, Ташкенге чейин барды. Андан көп өтпөй Шейбак хан кысымга алганда, ага туруштук бере албай Жунус хан Кашкар тарапка ооду. Канчалык куугунтук жесе да, бийликти колдон чыгарбаска аракеттенип көпчүлүк учурда кыргыздарды сүйөнүч кылды. Бая жаш кезинде ал эч жерге батпай, көрүнгөн хандын кол алдында жүрүп, акыры келип, Теңир Тоодон баш баанек тапкан эле. Саруулардын алдынан өгүп, саруунун беги

Шеркожонун кызы Дөөлөт бегимге үйлөнүп кыргыздарга күйөө бала болуп калат. Бабалар кармаган салт боюнча Жунусту ак кийизге салып, саруулар хан көтөрөт. Дал ошол Дөөлөт бегимден төрөлгөн кыз кадимки Паргананын эгедери Бабур султандын энеси болот эмеспи. Жунус хандын туң уулу Махмуд да, көкүрөк күчүгү Акмат да кыргыз арасында жүрүп чонойду.

Чагатай хандыгы башта эле кыргыздардын көңүлүнө көк таштай тийген эле. Айрыкча кыргыз уруулары турган Паргананын чыгыш жагын, Талас тоолорунун айланасын, Ысык - Көлдүн жээктерин чыгыш жагын, кыйратып алардын мал - мүлкүн талооңго алып турган. Чагатай хандыгы Сууда турган дуулат тайпасынын башчысы Төлөкбектин иниси Амырбул ажы Эсен буканын Иледе турган уулу Тогулук Темирди Ак - Сууга алдырып келип хан көтөрдү. Андан көп узабай илгерки Чагатай хандыгынын салты боюнча Тогулук Темир хандыктын ордосун Алмалык шаарына көчүрдү. Амырбул ажыга "атабек" (Баш вазир-аталык) деген мансап берип, чагатай хандыгынын аймагында бийлигин күчөтүү. Ордонун ак сөөктөрү "каранас" (аралашма тукум) дешип, өздөрүн накта моңгул уруусунан келип чыккан, "моңгулбуз" дешип чагатай хандыгын "Моңгулстан" атай башташты. Ошол кезде дин таркаткан шайыктардын таасири менен ордо ислам динин кабыл алды.

Тогулук Темир бир нече жыл ордону башкарып, акыры өлгөндөн кийин, анын урпактары бийликке келди. Тогулук Темир хандын кийинки балдары менен Чагатай хандыгынын балдарынын ортосунда бийлик үчүн ат салышкан талаш жүрдү. Моңгулстан хандыгынын ээси Увайс хан өлгөндөн соң анын чон уулу Жунус хан менен экинчи уулу Эсен бука хандыкты талашып бири - бирине согуш жарыялашты. Эсен бука ойроттордун жардамы менен иниси Жунус ханды Алмалык шаарынан кубалап хандыкты тартып алып, Моңгулстандагы аскерин баштап, Талас, Сыр өзөнүнүн бойлорундагы кыргыздарды чаап алып, Темир хандыгына караштуу Анжиандын тегерегиндеги аймактарга катуу чабуул кылып, ал жердеги адамдарды Моңголстан ак сөөктөрүнө бөлүп берип, мал - мүлктөрүн олжолоп кетет.

Темир хандыгынын падышасы Абу Саид султан Эсен букага каршы чыгып, анын иниси Жунус ханды алып келди. Кайын атасы Ажыбек (кийинки аялынын) баштаган көп аскерди кошуп, Эсен букага каршы жөнөтөт. Кыргыздар коштогон Жунус хан Ташкен шаарынын чыгыш тарабын, Паргана аймагын, Нарын, Сыр, Талас, Ысык - Көл, Алай тоолорунун айланасын агасы Эсен букадан тартып алып, өзүнчө мамлекет курад. Моңгулстан хандыгы экиге бөлүндү. Батыш Моңгулстан хандыгынын негизги букаралары кыргыз уруулары болуп калды.

Моголдордун урпактары Кашкар, Жаркенди ордо кылып кылычтын күчү менен өз бийликтерин бекемдешкени менен кыргыздарды биротоло жеңе алышпады. Алардын дээрлик бардыгы итче талашып, мансап- бийлик дешип, тууганын душман, душманын тууган кыла так үчүн биринин

башын бири алышты. Алардын кесепетинен кыргыз арасы таптакыр тынбады.

Моголстандагы өз ара чатакташуу күчөгөн мезгилде сандаган (үч жүз миң) калмактардын калың колу (ойрот- монголдор) басып кирди. Жунус хан калмактарга каршы теңдешсиз кармашуудан соң жеңилип калат. Ошол кезде кыргыздар Жунус хандын экинчи уулу Акматты башчылыкка көрсөтүшөт. Акмат хан калмактарга каршы согушта кыргыздарды баштап, эчендеген эрдиктерди жасады. Калмактар аны Алачи хан (өлтүргүч хан) деп аташты. Ошол кезде күч алган кыргыздар Монголдордон бир өчүн алган.

Анжиан, Ош, Өзгөн шаарларын атасынан мураска алган Бабыр Акмат алачи хандын жээни эле. Ал таятасы Жунусту тартып өнөрдү өзгөчө баалаган. Кийин өзбектер менен кармашып жүрүп, Кабылга ооп, андан соң Ындыга Могол мамлекетин күтөт. Султан Саид Котонго күчүн топтоп, кыргыздардын жерин тартып алат.

Такка отурган Абдылда хан да эле болсо кыргыздардын күчү менен ордо бийлигин колуна алып, өз абалын бышыктагандан соң, “өлкөнү күчтөндүрүп бийлигин кеңейтем” деп жанылышып алды. Бузукулардын тилине кирдиби, же жанында жүргөн жакындары кенеш бердиби айтоор Теңир - Тоо, Кызыл - Ой, Ош, Анжиан аймактарына көз арта баштады. Чамасы тополоңчу кыргыздар учуру келгенде баары бир өз билгендерин кылып бийлигимди тартып алат. Андыктан, алдын ала баш көтөртпөй, чабуулага алып, биротоло көз каранды кылсам дедиби, уламдан - улам түмөндөгөн жобокерлерин баштап келип, кыргыздарды каратамак болду. Ириде Нарынга кол салды. Андан кийин Парганага жүрүш жасап, Ошту басып алды. Ошол учурда калмактар көп колу менен келип, Аркадагы кыргыздарды Парганы көздөй сүрө баштаган болчу.

Ушунда бир Адигине тукуму ынтымакка келип, жоого каршы тикелеринен тик турушту. Биринчисинде калмактардын чабуулунан улам көп кол талкаланып алдырып коюшкан. Ага арланышып күч топтоп, баш-аягын жыйышып, жан аянбай душмандарын сүргүнгө алышты. Биримдиктин күчү болоттой өткүр. Майтарылбайт го. чиркин! Абдылда хандын жоокерлери артын карабай качып, чоң чыгым болду. Ага чейин Каракүчүк, Сатимбий баштаган кыргыздын он миңдей колун кырганына менменсингенби, Ошко келип чабуулду катуу баштаганы менен кармашта куугунтукка алынып туруштук бере албады.

Кап, аттин ай! Сатимбийдин баласы Алдаярбек ошондо жыйырмадан ашып, толуп турган чагы экен. Бала - чакасын таштап, тоо таяна качышка аргасыз болот. Бирок, боло турган бала ага өкүнбөптүр. Кашкардан качып Каражүлгө келет. Мурда эч бир жан ашпаган белди ашат. Ал ашуу “Алдаярбектин бели” деп аталып калат.

Алдаярбек Анжианга келип, өзүнүн кушчу туугандары Кошкулак, Эсенбек, Кагазды, Мырзакелди баш болгон билармандарды эл - журту менен Кашкарга көчүрүп кетет да. Абдылда хандын алдына түшүп, мал

тартуу берип, мурунку чапкында туткун болгон катын - балдарын бошотуп алат. Хан ордого келип аскерлерин кайрадан толуктап, кыргыздарга чабуул коюп, жүз миңден ашык адамды өлтүрөт. Кыргыздар анда да тынып калбастан, монголдорго тынымсыз каршы чыгышат. Абдылда хан Ат-Башы менен Ак-Сайга кайрадан жоортулга чыгат. Ал жерде калмактар менен кагылышып, жеңилип калаарында кыргыздардан жардам сурап кызматташууга чыкырат.

Жоодон азар тарткан кыргыздар өч алууга шерттешип. Ак - Сай аймагындагы отуз уулдар кошун жыйнап, Тилеке бийдин уулу Кайсары кол башы. туу башы болуп Жолболду бий аттанат. Абдылда хандын колун Кашкардан чыгарбай кырып салышат. Кийинки жылы хан кайрадан кол курап, кыргызды чаап, өчүн алмакка аттанат. Кайсары менен Жолболду бий аны Ак - Сууда аябай кырган дешет.

Жаны ачынган Абдылада хан ордого кайрылып келгенден соң. желдеттерин топтоп алып, шаар ичиндеги кыргыз аттууларды кармап, тирүүлөй терисин сыйрып, “шаарды айланта курчаган чептин үстүнө кыдырата илгиле!” деп буйрук берет. Капыстан кыргыздардын кол башчылары колго түшүп калышат. Хандын бир тууганы Ибрагимдин баатырдыгынан улам кутулуп кетишип, кайрадан коркунуч келтиришет.

Ошол учур кербенчилердин эсинен чыккыс болуп калат. Кеч, бешимден отуп Кашкардын дарбазасына чакан кербен келип токтойт. Алдыда келген кербен башы ыйынып-ычкына темир дарбазаны жаап жаткан аскерлерди көрүп.

- Каап, кечигиппиз да. Мейли, эч нерсе эмес. Буйруса шаарга эртен да керебиз. Деги бизге эч ким тийишпейби?

Эшикти жаап жаткандардын эч кимиси ага жооп бербейт. Кербен башы дарбазанын үстүндөгү мунараны жана узун созулуп кеткен дубалдарды таңыркап карайт. Анын көзүнө дубал үстүндө кыдырата илинген бирдемелерди көрүп, эмне экенине акылы жетпейт. Алыскы жерден ажырата билгидей эмес. Мындай караганда кургатканы илип койгон калемпирдин тизиминдей. Андай дейин десе көлөмү, көрүнүшү жагынан аябай эле чон. Улам таңыркай, акылы жетпей турду. Ошол кезде анын жанынан жергиликтүү бирөө өтүп калат.

-Таксыр, токтонузчу?

Саламга келбей, суроо берген жолоочуну көргөн ал адам токтоп калат.

- Дубалдардын үстүндөгү илингендер эмне? Кызыл калемпирби десем, аябай эле чон. Же, майрамга карата шаарды жасалгалап жатасыздарбы?

- Эй, көрбөй турасынбы? Ал адамдар.

- Тамашакөй окшойсуз. Эмне, адамдарды асын алып, кургатасынарбы?

- Ооба. Козголончу кыргыздардын денелери кургап турат.

- Кантин? Адамдын денесиби?

- Ооба. Мурда адам эле. Эми, канаттуу куштарга жем деп, басып кетти.

- А булардын айыбы кайсы?
- Ханга каршы чыгып, ордонун тынчын улам ала беришиптир дешет.
- Тоолук кыргыздар, хандын колун талкалаптыр деп, уктук эле.
- Хандын колун эч ким талкалай албайт. Булар козголоң, чыгарган кыргыздар.

- Эмне үчүн аларды кызыл кийиндирип коюшкан?
- Жарыктык, жаңылбаныз. Өкүмдардын өкүмү менен алардын терисин сыйрышкан.

Кербен башчынын оозуна кеп кирбей калды.
- Кудай сактай көр? Ушундай да мыкаачы болот экен да?
- Шейттердин жанына кудай огожо болуп, бейиштен орун берсин?
деп күбүрөнгөн кербен башы, эртерээк шериктерине жолугууга ашыга жөнөп кетти.

Абдылда ханга алтын так түркүк болуп бербеди. Кырк жылга жакын бийлик калса да, өкүмдүк кумары аны арбап, ордону таштап кетүүгө эрки жетпеди. Дагы да боло берем деген оюна койбой бир туугандары Ибраим менен Исмайыл так талашып, амалын курутушту. Эч бир арга таппай, мукурады. Айласы кеткенде, кечээ эле душмандашкан Кайсары бийдин алдынан өтүүгө аргасыз болду. Алдына келип, жардам сурады. Кезинде, көз каранды кылып, кыргыздарды каратам деген Абдылда хан кайра кыргыздарга көз каранды болбоско аргасы калбады. Ордодого бийлик текши кыргыздардын колуна өттү.

Кайсары бий Кашкарга улук болсо, Олжотай бий Ак - Суунун, Куртка бий Турпандын Алдаярбек Котондун акими болуп дайындалды. Такта Абдылда хан отурса да, ордо ишин кыргыздар жүргүзүп, өлкөнүн чоң шаарларын бийлеп, каалагандай тескегени хандын көз каранды болгондугу эле. Алты шаардын бийлиги түгөл кыргыздардын колунда болушу хандык даражалан да ашыкча эле. Кайсары бий Анжиан, Ош тараптан чоң багыш элин Кашкардын жака - белине көчүрүп барып ошол учурда жайгаштырган болчу.

Кашкар менен Ак - Сууда кыргыздар чоң кадыр - баркка ээ болушкан. Кийин хан кыргыздардын кайра тартпастыгына толук ишенди. Өзүнүн катачылыгын мойнуна алып, кыргыз билермандарын ордого тарта баштады. Ал тургай кимдир бирөөлөр кыргыздар менен араздаша турган болсо, аны өлтүрүп, мүлкүн алууга кыргыздарга уруксат берген. Колунда бийлиги болбогондон кийин, тактын үстүндө моло таштай куурап отурган Абдылда хандын санаасы сайга, ою онго кетти. Эми, эмне кыла алат? Бир гана айла - мойнуудагы парызды аткарууга Меккеге бара алат. Душман көзүнө сыр бербей, башына ак селде салынып, зыярат кылмакка жөнөп кетти.

Бийлик, мансап кимди кана кызыктырбайт. Өздөрүн мураскор сезген Исмаил менен Жолборс ордого тап берип, бийликти талашып

турган чагы. Ошол кезде кожолордун таянычы калмактар болуп, "Эми бийлик биздики" деп турушкан эле.

"-Кааласак такты алабыз. Болбосо, каалаган мураскорлордун бирин коюп, бийликти биз жүргүзөбүз" деген "ак тоолук" кожолор Жолборсту такка отургузмок болушту. Аны алдын ала туйган Кайсары бий баш болгон кыргыздар Жолборс ханды колдогон "ак тоолуктардын" оюн таш каптырып, кыргызга жан тарткан Исмайылды такка отургузушту.

Бул оюн ушуну менен эле бүтүп калган жок. Так талашууда кыргыздардын чоң багыш уруусундагылар менен кыпчактардын ортосундагы жик бузулду. Жолборс ханды такка отургузууну самап жүргөн Жолболду кыпчак эми тымызын Койсары бийдин бийдин тазалоонун жолуна түштү. Аны байкаган кожолор, ортого от жагып:

- Чоң багыштан кыпчак кемби? Бийликтин баарын Койсары бий баш болгон чоң багыштар ээледі. Эмне кылып отурасыңар? Кашкар, Жаркен хандыгынын сүйөңчү кыпчактар эмес беленер? Эми силер, бийликке түк жакындай албайсыңар. Исмаил эмне, силердин казаныңарга аш салып бербейт. Жолборс хандын удулу келип турат. Намысыңар болсо учурду сая кетирбессинер!

Койсарыны көрө албаган, анын бийлигине, данкына ичи ачышкан Кашкар төбөлдөрү кыпчактарды тукурушту. Койсары бийдин башы кутумдуктан алынды. Аталыктан айрылган Исмаил жөн турбады. Өкүмдүгүнө салып кыпчак бийлери Жолболду, Абак, Чигил, Кудайназарды чоң багыштардын колуна тапшырды. Кыпчак эли бүлгүнгө түшүп, Турпанга сүрүлүп кетүүгө аргасыз болушту. Кашкарда дагы бир жолу ырк бузулуп, ынтымак кетти. Ошентип бийлик бар жерде коогалаң чыгып, тополоң тынчыбайт тура. "Какаганга муштаган" болуп, калмактар кара таандай каптап кирди. Далө болсо кыргыз - кыпчактардын колунан бийлик кетпеди.

Хандар улам алмашып, бири келип, бири кетти. Кашкар эли алардын азап - тозогун тарта берди. Ордо нары сүр, бери сүр болуп жүрүп бир кезде кыргыз намысын кыпчактар көтөрүп, кыпчак намысын кыргыздар жөлөп, бөтөнгө таба болбой ынтымакчылыкка келишкен экен. Оомат, келме кезек тура. Кийин кыпчак эли кайра күчөп, Арзымухамбет бий бардыгын орду ордуна келтирди. Бир кезде Кашкарга кушчу, чоң багыш бийлери өкүмдүк кылса, Арзымухамбеттин тушунда Жаркенди Каразенги Жоробек баш болгон кыпчактар тескеди.

Негизинен келип, Кашкар бизге чоочун жер эмес. Кезинде алты шаарды түгөл бийлеп, Кашкарда Жаркен хандыгын орноткон өзүбүздүн Сокур бий кушчу баш болгон Койсары бий, Алдаярбек, Арзымухамбет, Куртка бий болушкан. Алар Жаркен менен Кашкарды, Ак - Суу менен Котенди бекер бийлешкен жок. Алар барда Кашкар тараптан бизге бир да жоо катылган жок. Ата конуштарына жолотпой коргошту.

- Моголстанды кыргыздар бийлеген дейт. Чынбы?

- Ооба кыргыздар бийлеген. Махмуд хандын бийлиги өз мезгилинде өзгөчө күчтүү эле. Алтын ордо хандары да баш ийип турган. Ал Монголстандагы кыргыздарды жана башка калктарды кырып, калганын Чалыш менен Турпанга көчүрдү. Анткени кыргыздар Монголстанда болгон бардык дүрбөлөндөрдүн баштоочулары болушкан эле. Алтын ордо хандарынын урпактары болгон Шейбани хан Махмуддун жардамы менен Сыр, Амур бойлоруна чабуул жасайт. Ал Бухара Самаркан, Хорезмди басып алып, Темир Барластын урпагы болгон Бабурду кубалап чыгат. Андан соң Ташкен Паргана аймактарын басып алып, өзүнүн таянычы болгон Махмудга каршы уруш жарыялайт. Махмуд иниси Сейит Ахматтан жардам суроого аргасыз болот. Ал уулдары Мансур жана Сейит баштаган көп аскер менен Турпандан аттанып, агасы Махмудга жардамга барышат. Махмуд менен Ахмат баштаган кол менен Паргана шаарынын жанындагы Ак-Чий деген жерде Шейбани хандын колу беттешип, ага-инилер женилип калышат.

Кийинчээрек ага-ини биригишип Шейбани ханга кайрадан чабуул жасашып, зор соккуга учурап, Чарын - Челектин жанында талкаланат. Шейбани Махмудду кармап алып, алты уулу менен бирге Хожендде өлтүрөт. Акмат Ак - Сууда шал болуп өлөт. Акматтын чоң уулу Мансурга Ак - Суудан Комулга чейинки аймак карачу. Ал өзүн түркчө "Султан" деп жарыялайт да, бир тууган инисин Сейит менен Халил султандарды өлтүрмөкчү болуп, куугунтукка ала баштайт. Алар "жапайы арстандар" деп аталган кыргыз урууларына келишип Ысык - Көл, Нарынга баш калкалашат Сейит мурдагы Махмудду жактаган кыргыз уруу башчыларынын жардамы менен бир хандык курушат да, кыргыздардан аскер топтоп, агасы Мансурга каршы чабуул жасайт. Сейит султандын колу Алма-Атада талкаланат. Ал Ооганстандагы Кабул шаарын борбор кылган Монголстан хандыгынын алгачкы падышасы Бабурга качып барат. Ал жерде күч топтоп Бабурдун жардамы менен Анжиан шаарын ээлейт. Нарын, Ысык - Көл, Талас, Чүй жана Иледеги кыргыз урууларын кайрадан жыйнап, өз бийлигин күчөтөт.

Ошол жылдары Кашкардагы мырза Абабакирдин бир тууган иниси Сейит Мухамбет жана Махмуд Султан, Бакчек мырза, Пишкек мырза аттуу дуулат бийлери мырза Абабакирге каршы чыгышып, Анжианга келишип Сейит султан менен биригүүгө ат танышат. Абабакир аларды кубалап Анжианга барганда Сейит султан анын колун талкалап, Кашкарга качууга аргасыз кылат. Андан көп өтпөй эле Сейит султан Чүй, Талас, Нарын, Иле өрөөндөрүндөгү. Ысык - Көлдөгү жашаган кыргыздардан аскер топтоп Торугарт ашуусунан өтүп, Артышты ээлейт.

Кашкар, Жаңы шаар. Жаркендеги уйгурлар мырза Абабакирге каршы козголон чыгарышып, анын аскерлерин талкалашат. Мырза Абабакир ордосундагы алтын - күмүш байлыктарын алып, качууга аргасыз болот. Сейит султан Кашкар хандыгын түзүп, бир топ убакыттын

сон, хандын борборун Жаркентке көчүрөт. Ошондон баштап, "Сейит султан хандыгы" "Жаркенд хандыгы" деп аталып калат.

Сейит султанды мурда куугунтукка алган Мансур инисине келип, табышат да, өзүнүн чыгыш тараптагы Комулдан баштап Жайуган жерлерине чейинки бийлигин өткөрүп берет. Ошентип Паргана өрөөнү Памир тоолорундагы Бадахшан, Жети - Өгүз, Талас, Эмил, Алтай аймактары, түштүктө Кара-Корум тоолорунун аралыгы кыргыздардын ханы Сейит Султанга баш ийип калат.

Сейит Султан Тибет (Шизан) Ларан жерлерине чабуул жасап барып, түтөктөн өлөт. Анын ордун уулу Абдирашит ээлейт. Ал Ысык - Көл, Нарын, Талас, Паргана, Ташкен аймактарындагы кыргыздарды өз бийи, султандары аркылуу башкарып турган. Ошол кезде Жүдөмүш, Бактыберди өңдүү кыргыз бийлери Жаркен хандыгынын бийлик укуктарына ээ болуп турган.

Жаркент ханы Абдурашит да акка моюн сунуп, о дүйнө аттанды. Анын уулдары Жаркент хандыгын өз алдыларында бөлүп алышып, бириге альшпады. Учурдан пайдаланган Ош, Ысык Көл, Кара-Тегин кыргыздары өз алдынча хандыкка биригишип, Кулубек бийди хан көтөрүштү. Бир топ убакыт өткөндөн кийин Абдурашиттин уулу Абдылла хан. Жаркент хандыгын кайрадан түптөөгө аракетинде. Ошко катуу чабуул жасайт. Отуз уул кыргыздарын баштаган Кайсары бий Абдылла ханга каршы бет алганы менен жеңилүүгө учурайт.

Султан Мухамед хан Жаркентке жортуул кылганда аны жети миң аскери менен кушчу уруусунан Сокур бий колдоого алып, кийин жеңишке жетишип, ал алты шаарга аким болду. Кийин Кылыч хан атыгып кеткен. Мухамед хан өлгөндөн кийин Кашкардагы козголоңдордун убагында Тилеке бий эки миң Байбото кара үч миң адамга баш болушуп, кыргыздар Уч менен Ак-Сууга кол салышат. Жортуул убагында Учту талап-тоноого үлгүрүшкөн. Монолдор аларга Жаны-Арт ашуусунун түбүнө жетип келишет.

Темир Султандын аскерлери (Мухаммед хандын небереси) аларды талкалайт. Байбото кара эки миңдей адамынан ажырайт. Калган миңдей адамы жеңилгендиктерин билдиришип, соотторун моюнга илишип Султанга келишет. Андан соң Тилеке бий да тартууларын алып келип, кечирип сурайт. Султан баарына кечирим берген. Монголдор менен кыргыздардын ортосундагы кайра кагылышуу Шахназ айлын кыргыздар талап тоноодон улам келип чыгат. Хан алардын артынан куугун жиберет. Кыргыздар буктурма уюштуруп монолдорду кайра кайтууга аргасыз кылышат. Кашкардын акими Жолборс Жаркенге хан болуп турган агасы Абдылдага Кушчу уруу башчылары Каракүчүк бий, Сатим бийлердин он миңдей колуп чаптырган.

Абдылла хан такка отургандан кийин бир нече жолу кыргыздарга чапкын уюштурду. Аскерлерин баштап келип Оштук кыргыздарды басып алып тополоң салат. Кайра кайтканда кыргыздардын колу хандын

артынан кууп жетпей калат. Беш Мойнокто Моңолдук акимдерге катуу сокку беришет.

Абдылда хан кайрадан кыргыздарга чабуул жасайт. Койсары бий отуз уулду баштап келип Ак -Сай жайлоосунда хандын кошунун талкалайт. Хан кайрадан күч топтоп Кыргыздардын Уч менен Ак -Сууга кол салуусунун мизи майтарат.

Кийинки жылы хан кайрадан кыргыздарга жортуулга чыгат. Кыргыздардын башында Тилекенин уулу Койсары менен Жолболду турган. Хандын "Ак Сай" жортуулу (Ак-Сай черик) деп аталган. Ийгиликсиз болот. Кыргыздар кайрадан түп көтөрүлүшүп, душманга коркунуч келтиришип моңголдордун аскерлерин талкалашат. Абдылда хан бир тууганы Ибрагимдин баатырдыгы менен аман калат.

Абдылда хан узакка созулган бийлигинде Анжианга эки жолу удаама-удаа басып кирет. Кийинки келишинде кыргыздардын он миңден ашык аскерлерин кырдырат. "Монголстан токойлорунун арстандары" аталган кыргыздар улам алоолоп, кайра-кайра душмандарынын тынчын алып, каршы чыгып турушкан. Абдылда хан бир туугандары Ибрагим менен Ислам султанды монголстандан кууп чыгып, бийлик жүргүзүүдө кыргыздарга таянган. Өз баласы Жолборс хандын көтөрүлүшүн кыргыздардын жардамы менен баскан. Ал үчүн кыргыздар жогорку бийликтерди ээлешкен. Ага монгол бийлери нааразы болушат. Анын бир туугандары жана уулдары бири-бири менен хандыкты талашышып, өзүн тагтан алуу үчүн көп аракет кылышып согушууга чейин барышты. Хандын уулу Нураддин, иниси Жолборстун ортосундагы карама каршылыктарда Чумак бий дайыма хан тарабында болгон. Хандын кыргыз бийлери колдоп Жаркент хандыгынын бүтүндүгүн коргошкон.

Бийликке кожо Махмуд Аззамдын кенже уулу Ысак кожонун өкүлдөрү "кара такыялуулар" менен улуу баласы негиздеген "ак такыялуулардын" ортосунда атаандаштыктан улам, карама- каршылыктар күчөгөн Койсары бий баштаган кыргыздар "ак тоолук" кожолорду Каргалык деген жерде талкалаган.

Кыпчак Арзумухаммедбек баштаган кыргыздар Хан урпактарынан Мухаммед Момун султанды (Ак баш ханды) хан деп жарыялашат. Арзумухаммед Жаны Гиссарды, Кашкарды каратып алып, кыргыздар жайгашкан Чыгыш Түркстанга бийлик жүргүзөт. Монгол төрөлөрү Ак баш ханды бузуп, жакындаша баштаганда Арзумухаммед Ак башты өлтүрүп, ордуна Чагатайдын акыркы урпактарынын өкүлү Султан Акматты такка отургузуп, бийликти өзү алган. Арзумухаммедди кыргыздын дөөлөс, кесек, чоң багыш, кыпчак, кушчу, найман уруулары колдогондуктан бийлик кыргыздардын колдорунан чыккан эмес-деп сөзүн аякташы.

- Бөкөй бий маслатка чакырат?-деди сырттан кирген жигит.

- Баары жабыла эшикке чыгышты.

Анжиан аймагындагы төбөсү көрүнгөн бийлерден ээрчиткен Бөкөй бий кашкарга жол тартты. Узатууга келген жек-жаат, куда-сөөктөрдөн тандалып билармандардан башка кары-карташтары айылда калды. Алардын арасында.

- Мен да, кошулуп барсам болмок. Атым аталбай калды деген таарынгандар.

- Жакшы гана болду. Жүр десе, эмне деген шылтоону айтат элем - деген "үй күчүк" аталып үйүнө жашынгандар да көп эле. "Адам аласы ичинде" демекчи, өзүн көптүн катарында сезип, "экөө болсо бири мен, жалгыз болсо өзүмүн"- деп айдаган малына, үйдөгү акылына дөгүрсүгөнү менин башка бирөөлөргө айта келсе акыл чыкпай, сурай келсе ажат ачпай "баягы караандын" бири катары жүргөндөр көп эмеспи. Ал эми айрым үйүнөн алысты көрө албаган "жашы менен жашташмын", "аты менен уйкашмын" деп, эл коргогон эрлерге, топ башкарган бийлерге, акылман, өнөрпоздорго өзүн тенең, дымак байлагандар да "сандын катарында", "кой аксагы менен миң" демекчи калк караанында, көп ичинде башкалар көчсө көчүп, суудан өтсө өтүп, тиричилик өткөргөндөр "капылеттен сөз жиреп, карааны менен топ жиреп" жүрөт тура. Алардын колунан айыл тагдырын чечмек, журт намысын ойломок кайда. Кур намыс менен курсагы тойгонго каниет кылган көптүн бири.

Айылдан алыстап жол арбыган сайын сапардагылар сапка созулуп, баш аягы билинбейт. Ата-бабалардан калган салт боюнча тартууга тогуздан тогузду тогузу топтоп, кербен тарткан төөлөргө Паргана аймагындагы буюм-тайым жүктөлгөн. Андан соң тандамал аргымактар баш болуп, асмандагы куштан, жердеги төрт түлүккө чейинки байлык аталган мал- мүлктүн тогузунан тогуздалган түрү алынган. Баарынан да көзгө көрүнүктүүсү кара кулак кабылан эле. Ал комдолгон төө үстүндөгү, тумчуланган тордо селкилдеп, хандын кызындай ардакталып бара жатты.

Төө демекчи, ал байкуш төрт түлүк малдын ичиндеги жоошу да, моосу да, ысык, суукка чыдамдуу, баары -жокко нысаптуу, арып-чарчабаган, жүктү көп көтөргөн мал. Топуктуулугун айт. Айлап жүрсө арыбайт, жүк көтөрүп талыбайт. Сөөктөн өткөн суукту, мээ кайнаткан ысыкты тоготпой, суу ичпей жүрө бергендиктен, дүйнө элдеринин баары кербен тарткан киреге пайдаланат. Байкуш төө баарына чыдайт. Ошондой улам эде "Зор болсоң да төөдөй бол, кор болсоң да, төөдөй бол" деген ары ыраазычылык, ары нааразычылык кеп айтылат экен. Мына, азыр да азуусун айга жанган, күчүн тоого сынаган кара кулак шер кабыланды үстүнө артып койсо, жетелеген жакка басып, "чөк"десе жатып, келе жатат. Анда-санда кемечтелген оозунан күрүлдөгөн доош чыкса, бүткөн бою дүркүрөп, жытынан итиркейи келип лөк-лөк желип-жортуп коюп, ээсинин оюу-талабынан чыкпайт.

Заман тейинен заарканып, карышкырдай каардуу, түлкүдөй жойпу учурда жашоо опурталдуу. Күнү кайгуулда, түнү кылыч жазданып, найза кучактап жатып сак болбосо, малды талап, катын- баланы олжолоп кетчү

жоо сагалал турган чак. Эр жигиттердин бешенесине мүшкүл иш түшүп, баш канжыгада, кан көөкорго ченелип, күндүн бети күнгүрт, айдын бети бозомук тарткан мезгил. Жымындаган жылдыздын, күлгөн элдин жүзү көрүнбөйт. Жоо тыныгып, ажал арсарсып турган шартта баш аякты жыйып, “Эртекинин камын жебеген, эли ыйлаган зарын жейт” деп айтылгандай, элдин камында, алдыдан өтүп, көңүл алмакка бараткан топтун мойунда, опол тоодой милдет тагылган эле.

Болбосо, алты шаар Кашкар хандыгынын түбү тээ ата-бабасынан бери уланып, ордодо хан болуп төрөлүп, сасык саясатын, каардуу өкүмүн кан тамчылаган куралы менен коргоп, бийлигин жүргүзүп келди дегени менен каргыш тийген ордо, талашка түшүп, ошол хандардын кандаштыгынан улам, бир ийиндеги чөөлөр биринин башын бири жеп, кесепети элге тийип, өлүк тоодой үйүлүп, кан суудай агып, жылдан – жылга өтүп эч бир тынбай келди. Ушул чакта да атасынан алган хандыгын балдары талашып, ата-бала, бир туугандар жоо болуп, жырткычка айланып отурат. Муну жакшы билген бийлерди санаага батырган көйгөйдүн дагы да, чети оюла да элек эле.

Бир элден экинчи элге, айрыкча хан алдына баруу өтө опурталдуу “Жол азабы көр азабынан да”, алыскы жолдо ар кыл кырсыкка кабылчышы да мүмкүн. Айрыкча кээптуу мезгилде капылестен каракчылар каптап, «кайдан чыга калат» деген кооптонуудан улам жолдо баратканда эки тарапты карап элендеп, түнкүсүн түнөгөн жерде да, сактана таң аткыча кирпик какпай чыккан күндөр да болот. “Жаман айтпай жакшы жок”. Эмне балекет болорун ким билет? Заман тейи башка, бир көзүн, экинчи көзүнө жоо чакта-бирөө эч кимге кепил боло албайт. Айрыкча Кашкар хандыгында калмактар капсалаң салып, кожолор коога кылып, ордонун ичинде бузукулук каптап, адам баласынын баасы бир чегим наска арзыбай турган чакта ким кимге кепил болот? Жөн жүргөндү жоолоп, жолоочуну тоноп, алсызды алдап, бечараны кулдаган шойкомдуу мезгилде, кылдан кыйкым, тукумдан кыр издеп, хан каарына алып, зынданга салдырбайт деп, ким айта алат. Жоо чалбайт, каракчы тонобойт, хан каарына албайт дегендерге кепилдик барбы?

Кашкар бийлигин кырсык чалып, оноткон оорусу шишикке айланып, иридеп баратканын баары эле билет эле. Дегинкиси келип кыргыздардын жарымы Кашкар хандыгынын алты шаарынын аймагын жердесе, жарымы Фергана аймагы, Теңир Тоо тегерегинде жашашкан. Аларды бириктирип бийлик жүргүзөм деген монгол хандары эчендеген катуу кармаш, кан төгүлгөн согуш жүргүзсө да, кыргыздар ага моюн сунбай каршы турду. Ал тургай ордого коркунуч келтирип, эчен жолу так талашкандарды баш кийим алмаштыргандай алмаштырышып, өз билемдиктердин өкүмүн жокко чыгарышты. Айласы кеткенде хан бийликти бербесе да, ордо ишин жүргүзүүдө кыргыз урууларынын бийлерин тартып, өз бейпилдигин кармап калууга аргасыз болду.

Анжияндык кыргыздардын келээрин билген Абдылла хан чон даярдык, өзгөчө салтанат менен тосту. Атайлап оюн уюштуруп, дар ойноптуп, улак тарттырып, соорун таштатты. Жоокерлерин эки сапка тизип, меймандарды аралата өткөздү. Шаарга жакындап киришкенде, замбирек агтырып, аземделген Кашкардын калын килемдерин онор эмес жолго төшөттү. Мындай салтанатты такыр көрө элек шаардын эли, жарданышып, көчөлөргө батпай турду. Ушул күнү Кашкар, улам-улам атылган замбиректин дүңкүлдөгөн үндөрүнө тунуп, шаардын эски дубалдарынын бети түшүп-упрады. Абасы дары жыттанып, төбөдө көк түтүнү уюп, көпкө кетпей койду. Кашкар ичи ийри-буйру көчөлөрдөгү үйлөргө жыш. Тим эле, жай мезгилинде суу боюндагы сан чымчыктар уя салган жардын эле өзү. Миндеген ат туяктарынан сапырылган топурак, чанга айланып, шаардын төбөсүн бозомук булут басып турду.

Анжияндык кыргыздар Кашкардын үп болгон табын жерип, шаардын сыртындагы, шапаталуу дөбөнүн айланасына жайгашышты. Тартуу-соогалар тапшырылган сон, меймандар бир жансыл колдору бошоп, эс алмак болушту.

Бакал баатыр жүз башчыларды чогултуп, катуу тапшырма берди. Сап-сап болуп тизилген чатырларды тегерете күзөт койдуруду.

- Бөтөн эл, бөтөн жерде – бейкам жүрүүгө, жай жатууга болбойт эле. Балакет кайдан чыгат. Баарына азыр бол. Кошун кечке тыныгып түнү менен уктабасын. Эгер күзөтчүлөр турган жеринде уктап калса, чаап салгыла! деп катуу буйрук берди.

Ар бир чатыр алдында от алоолоп, ары -бери басып жүргөн күзөтчүлөрдүн карааны таң аткыча тынган жок. Эрте менен хандын вазири чабаганчысы менен жетип келди.

- Хан меймандарды эрте мененки сыйга чакырат? Түгөлчүр менен келгиле? деди.

Анжияндык бийлерди Абдылда хан ак сарайында кабыл алды. Хан сарай демекчи ичи тим эле мизилдейт. Таманына дубал беттерине сыйдаланган таш төшөлүп аземделинген. Атайлап согулган кыргыз килемдери жерге төшөлүп, жайлоонун гүлүндөй кулпурат.

Ордонун айланасы абдан кооздолуп, түркүн түстүү гүлдөр эгилиттир. Суу ар-ар жерде шаркырап, атылып турат. Сыртта ысылагандар, бул жерге келгенде салкындана, сырт кийимдерин чечинишип женилденишти. Гүл бакты аралашып, чет тараптардагы тосулган тор ичин ар бөлүккө бөлүп, ар түрдүү кайберендерди камап коюшуптур. Илбесин - канаттуу куштар бир бөлөк. Бөдөнөсү сайрап, тоту кушу сүйлөп тим эле азан-казан. Бул жай «хандын ажайып канасы» деп аталып, аны кароого атайын адамдар бөлүнүптүр. Ар бирине азык – оокат берип тойгузганга онор эмес жем-чөп, азык -оокат керек болоору дайын эле.

Ак сарайдагы учурашууга хан мурдатан бирөөлөрдү жиберип, маалыматтарды алдырганбы, же сурамжылап билип алганбы,

меймандардын ар биринин атын атап, сурап отурду. Бийлик эгесинин чылк жибекке оролгон денеси, назик көрүнүп, эч кандай жоокердик белги билинбейт эле.

Таанышуу Бакал баатырга келгенде ал атайлап табырка кыла тиктеп, улам улам суроо узатты.

-Чындап эле жолборсту өз колун менен кармадыңбы? Өлтүрүп коёт деп корккон жоксунбу?

-Азирети, таксыр? Алла Таала пендесине бир эле өлүм берген. Ал өрттөнбү, сууданбы, тоодонбу насибине жараша экен. Коркуш эсиме да келбептир.

-Кызык. Мен жолборс чааптыр дегенин уккамын. Бирок, кармашканын силерден угуп жатам. Жолборс эмне, колго үйрөтүлгөн беле?

- Өкүмдар, бизде жырткычтарды, кайберендерди колго кармабайбыз. Талаада, ээн-экин жүрүшөт.

-Алардын тамактанышы кандай болот?

-Жолборско сан кайберен жолукса да, бирөөсүн жейт. Ал ынсаптуу, таза жаныбар.

-Менин жолборсторум эмне тамакты жакшы көрөрүн билбейт экемин.

Хандын айткандары да ырас эле. Көбүн эсе жолборсторду кароого атайын бекитилген кызматкерлер бар. Алар күн сайын карап, тамак берет. Кээде, өтө эле жазасы оор кылмышкер аталган адамдар жолборско тирүүлөй жем болушчу. Аны хан жакшы билээр эле. Аны Бакалга айткысы келген жок.

-Кербендин кырсыкка кабылышында силер тараптан күнөөнүн жоктугун мага айтышты. Бирок, кайсыл мамлекет, андагы кандай гана милдет болбосун кербендерген кам көрүү, аларга жардам берүү вазийпасын аткарууга карыздар. Сабап, карбан дүйнө кыдырып, кудайдын-пенделерин бири- бири менен байланыштырып турат. Мындан кийин да кербендин коопсуздугун ар дайым астейдил кам көрүшүнөр керек. Биздин кербенчилер Терек дабанынын этегине "кербенкана куруу керек" дешти.

Экинчи маселе мусулман мамлекетибизге каапырлар: чиндер менен калмактар коркунуч келтирүүдө. Аларга каршы турууга чараларды көбөйткүлө дедик. Мусулманчылыкта каапырлар менен жүз тиктешүү да күнөө экендиги белгилүү. Аларга каршы турууда аскер топтойсунар. Газаватта баарыбыздын жолубуз бир. Эгер буга макул болбосонор, чиндер менен калмактардын колун силер тарапка өткөрүп жиберем. Анда, эмне болорунарды өзүнөр ойлогула!

Дагы бир маселе, ордого жыл сайын алым төлөйсүнөр. Буга да макул болбосонор, ак үйлүү адам жөнөтөсүнөр.

- Өкүмдар, кербен кананы курууга болот. Бирок, аскер топтоп, алым төлөө, ак үйлүү маселесин кийинкиге калтыра туралы. Анжнан эли менен

кенешпей туруп, макулдук берүү, алабармандык болоор?—дешти Бөкөй баш болгон бийлер.

Хан саамга ойлоно кетти. Ырас, булар макулдук бербесе эмне кыла алат? Баягы мезгил болгондо, бир жөн. Анда каруу- күчү жетиштүү эле. Айтканы айткандай аткарылчу. Эми кыйын, ордо ичинен жик чыгып, хандын бир туугандарын, балдарын бетке туткан ичти ириткен бузуктар, улам күч алып барат. Акырын колтукка суу бүркүп, бийликке жетүүнү көздөгөндөр ар тараптан аракет кылышууда. Муну так эгеси жакшы билет. Андыктан кыргыздарды колдон чыгарбоо керек. Кыргыздар канткен менен бийликке таза, булганч ишке барышпайт. Эки жүздүүлүк кылбайт. Көбүн эсе адилеттик үчүн күч үрөшөт. Ордогоу биларман кыргыздар булар менен байланыш. Эмне иш кылышса да, масилаттары бир. Анжнан кыргыздарын колго алууда, ойлонуп иш тутпаса, кийинкилиги кандай болот? Аны эч ким билбейт. Катураак талап коюп, буларды өзүмдөн алыстатып албайын деген -ойдо, так ээси сөздү башка жакка бура кетти. Аны кызыктырган, ары таң калтырган жырткычтардын падышасы- кабылан менен кармашкан баатыр эле.

-Сенин жолборс менен кармашкан даңазанды уктук. Баатырдыгыңды бизге көрсөт, Кашкар эли да, атыны аңыз кыла жүрсүн?— деп хан Бакалды сынап карады.

Баатыр хандын ичи уйгу-туйгу болуп, ою бөлүндү экенин туйду. Шылтоо таап, келген меймандарды кечирим суратууга аргасыз кылаар айла издээрин түшүнүп, ар бир кыймылына дит коё угуп отурган.

-Өкүмдар, макул. Сиздин талапты аткаралы. Биздин ойлогон максат, суроо-сопкунубуз эсинизге аларыңызга биз ишенели.

-Ага келишебиз баатыр. Мен үч талап коём. Аны аткара алсаң, сенин соболдорунду чечелик—деп ичинен ойлоно кетти. Кыргыз мүнөзү эзелтеден эле ушундайбы. Ордо тартибин ойлоруна алып да коюшпайт. Хан менен тең ата сүйлөшүп, ар бир сөздү, жөн кетиришпейт. Бакал баатыры да кайра тартпастардын бири экен. Эч жалтайлаганы билинбейт. "Ордого кал десем, калаар беле?"

Тенир—Тоолуктар илгертен эле "жапайы арстандар" аталышы бекеринен эмес го? Ата — бабалары тээ илгертен бери эле, мына ушул кыргыздардын ата — бубаларын бетке тутуп, душмандар менен кармашып жүрүп, бийлигин сактап келбеди беле?

- Булардын көңүлүн алып, имерип туруу керек! "Коркутуп, зордуктап баш ийдире албайсың" — деген. Абдурашит хан чоң атасынын насааты эсине түшө калды.

Өкүмдарлик эчен жылдар өзүнүн урпактарынан башка ыйгарылбады. Анткени менен бийлик талашка түшүп, хан деген атак алыш үчүн бир туугандар: агасы инисин, иниси агасын, ал тургай ата баласын, бала атасын аяшкан жок. Так талашка түшүп биринин башын бири алышты. Кызганычтан, улуу монгол каганаты тыркырады. Анын кесепетинен кан суудай акты. Адам башы оюнчукка айланып "калда мунара" тургузулду.

Көп жайда адам денелери көмүлбөй калды. Аны хандын урпактары ойлоп да коюшпайды. Өздөрүн бийлик үчүн гана төрөлгөндөй сезип келишти.

Монголдордун жер бетин таптаган кандуу изи, Кашкарга да жетип, эчен кылымдар ичи доор сүрүп, атадан балага мурас калып турду. Чынгыз хандын уулдарынан тараган-бир туугандар өзүнчө болуп, башка элдерди өздөрүнө синирип, жергиликтүү элдин эрежесин, туткан динин кабыл алуудан баш тартышкан жок.

Мусулман дининдеги Абдылда хан кырк жылга жакын Жаркент, Кашкар хандыгын башкарып келсе да, өлкөдөгү саясатты кыргыздар жүргүздү. Кутумдардын сөзүнө кирип, кыргыздарды бийликке жакындатпайм деген ойлору эчен курдай ишке ашпады. Бийликтин күчү, куралдын пеши менен аларды чөгөлөтүп алым алып, аларсыз эле ордону күчөтөм деди. Ага жөндөн-жөн кыргыздар баш ийбеди. Бир нече жолу Ак-Чий, Ак-Суу, Турпан кыргыздары козголуп, ошол аймактагы хан өкүлдөрүн айдап чыгышты. Аларды жазаламакка бир нече курдай көптөгөн черүүлөрдү өзү баштап барып, мал-мүлкүн талоонго алдырды. Колго түшкөндөрдү кул кылып жумшап, жаштарын ордо жакшыларына бөлүп да берди.

Бирок, тоо-ташка качкан аз кол, кайрадан биригип келип, хандын колун камоого алды. Кайрадан, хан эчендеген черүүлөрүн курал менен жөнөттү. Тендешсиз кармаш эчен жылдарга созулду. Алар менен алек болуп турганда кожолор элди бөлүп-жарышып, ордого андан бетер тынчтык беришпеди.

Хан айласыз ордого кайрадан кыргыздарды тартып, баш көтөргөндөргө чин, бийлик берип эштеп ордону сактап калуу амалын ала жүрдү. Кыргыздар так үчүн оной жоо эмес эле. Каалаган күнү чогулуп, келип чаап, талкалап кете беришчү. Таланган-олжолонгон мүлк кетип, таланган калаа кала берчү. Аларды тынчытыш үчүн бирине бирин күшкүштөп, отуз уул менен ичкиликтер ортосун көөлатты. Ошонун кесепетинен бир эл эки топко бөлүнүп, ыргактары кетти. Бирок, кыргыздардан да, кожолордун козголоңу күч эле. Алар бийликке жетүүнүн аракетинде атайлап, калмактарды баштап келишти. Бир чети ордону сактап калууга, экинчиси кожолорду колдогон калмактарды сүрүп чыгарууга Анжияндык кыргыздарды тартууну ойлогонун өзүнөн башкалар биле элек эле.

Хандын талабы менен Бакал баатыр жолборс тутуп келүүгө аттанды. Жергиликтүү элден, бийлик ээлеринен алыскы жагдайды, тоо шартын сураштырып жүрүп, «Жолборстуу» жылгасына барууга камынды. Алдын из чалып, жолборс кай жерге келип, кай жерге түнөөрүн билмекке, алыскы жайдагы адырлуу тоолорду, чытырман токойлорду аралап жүрдү. Ээрчиткен жигиттери куралчан. Ар биринин колунда соройи он найзалары бар. «Жолборстуу» аталган ортодогу чоң жылгага жете келишип, акылдашкандан соң, топ-топко бири-экиндей бөлүнө жөнөштү. Алар барган жайдагы камыш аралашкан чытырман токой, ным жыттанган, адам

изи чанда баскан жай эле, Көпкө издеп жүрүп Бакал саздын жумшак ылайына баткан изди көрдү. Адаттагыдай эле шериктерин талаа ордогунун шериктеринен баары кайра чогулушту.

-Туугандар, көктөн издегенибиз жерден табылды. Мен из кууп барып, жаткан жайын байкайын. Силер кыл аркандарды чогулткула. -Бөтөн жердин ой-чункуру көп. Бөлүнбөй чогуу баралы! -деди Кубат.

Жок. Жалгыздап жүрөлү. Кобурубозду укканда, ал жаткан жайынан чыкпай да коюшу мүмкүн.

-Анын ырас. Биз сенен көз айрыбай жүрөлү. Камыштуу колотто, алар эки үчтөн жүрөт эмеспи. Бөлүнбөйлү деди. Абак балбан.

Мейли колоттобой, кыр жон менен өйдөлөгүлө деп Бакал жапырылган камышты аралай жөнөдү.

Карагай бутактуу калын чер менен акырын дабыш чыгарбай, басып баратты. Анда -санда куу бутак тебелендиде калып, карс этип сынганы угула калат. Бир топ жайга жеткенде майда камыштар уйпаланып калганын байкады. Андан ары жыла басып, чөп-чардын үстүнөн сүйрөлө жапырылган изди көрдү.

-Аа, болду- болбоду жакын жайда экенсиң -деди ичинен.

-Кр-ряк. кр-ряк. кр-ряк деген эркек өрдөк кыйкырды. Аны улай, эки тараптан добуштар үн алышты. Бул «Жакын келгиле» деген белги эле.

Баатыр аяр басып, алдыга жыла берди. Капилеттен сагызган шакылыктап, чымчык чочуп учкан тарапты үнүлө пайлай жатып, аркан бою жерде дөңкөйүп жаткан айбандын караанын байкады. Жапырылган көк чөптү дааналай, диг коюп караса да, кандай айбандын денеси экени билинбейт. Көкүрөк туштагы өңлүү сөгүлүп, кызарган дененин өпкө жүрөгү суурулуп алгандай. Жырткыч кайберенди жаны эле алып, жалгыз жеп, тойгондон соң, чыга берген окшойт. Сагызган, кузгундар көбөйө элек экен.

Тойгон жырткыч алыс кетпейт. Ушул ортодо эле, болсо керек. Бир болсо, карды тоюп, бейкам уйкуга кеткен. Эгер, жолборс анык болсо, ал эч нерсени тоготпой уктайт. Жакындап жылып, бара берсе болчудай. Улам энкейип боюн жашыра акырын жыла басты. Аны көргөн сагызган тынбай шакылыктап баштады.

«Тумшугун сынсын. Ууру!»- деди сагызганга жини келе.

Сагызган менен кузгун өлүмтүккө өтө жакын. Кайдан болбосун жетип келишет. Айрыкча сагызган шектүү, бир нерсе көрсө, шакылыктап безилдей берет. Аны байкаган анчылар сагызганды чочутуп, учуруп, анан кайберен, илбесин атууга аракеттенет. Болбосо, сагызган кайберендерге шек берип коёт. Жапайы айбандардан түлкү куу. Канаттуудан сагызган сак. Экөө тең онойлук менен колго түшпөйт.

Аны жакшы билген баатыр, абайлап көз салып жатып, дүпүйгөн кара комок долоно, шилбинин үстүндө сагызган учуп конуп, шакылдаганын

байкады. Шамдагайлык менен алыстан көргөн кайберендин денесине жакын келди. Көрсө ал элик экен. Ичеге карыны аңтарылып жерде жатат. Жалаң сууп этин сугунуп, сөөктөрүн калтырыптыр. Аябай тойгон окшойт. Көкүрөк мойну, башы бүтүн болгонуна караганда, жалгыз өзү жегендей. Аны, али чөө бөрүлөр да байкай электигине караганда, жырткыч түнөгү бул жерде эместей. Ал чабыттап келе жатып, эликке туш келип, билгизбей басып калгандай. Эликтин жаңы, кандуу этин жеп, көңүлү тынгандан улам, көлөкөдө катуу уктаган. Жырткыч-кайберендердин сырын жакшы билген баатыр, чогулуп келген шериктерине шыбырай эскертти.

-Баарын, женил кийингиле. Тиги чарды көздөй жылып барып, орой басып келгиле. Шек билинбесин. Эгер, бизди туюп калса, кур жалак калабыз.

-Баатыр сиз кай тарабынан барасыз? - деди Акбото.

-Мен, тике мандайдан чыгам. Силер ашы ойготуп, черден бир аз чыгарып берсенер эле болду. Өзүм калганын бүтүрөм деди.

Шериктеринин анча-мынчасынын ооздоруна кеп кирбей, жаактары шакылдап, өздөрүн жогото титирей башташты.

-Баатыр ушул кейпиниз менен кармашасызбы? - деп суроо салды

Үмөт. Баатырдын билектери көрүнүп, жука жеңдүү кыска көйнөкчөн эле. Башын келе жатканда куру менен таңып алган болчу.

-Соот киймек белем. Боло берет.

-Кокүстан, ал эки колу менен чапчып, азуусу менен чайнап коюшу да мүмкүн. Этят боло көрүң, баатыр? деди Тойчу.

-Кой баатыр, сактыкка кордук жок деген. Эмнеси болсо да, бой-башты калыңдай көрүңүз? деди Мөнө.

-Мен силерди аркан алгыла деп эскерткем. Кана, мага жардам берем дегенин келип, аркан оронгула деди Бакал.

Өзү узун кыл арканды сол колунун билегинен баштап заматта карысына чейин орой салды. Экинчи аркан оң колуна чырмалды. Денеси бетинен ылдый белине чейин кыл аркан менен тыгыз оролду. Ага шерик болуп барчу Абак менен Белекке кыл аркан оролуп, курч бычак берилди.

-Эми, силер орой басып келгиле. Улам жакындаган сайын чоң таштарды чарга ыргытып, уйкусун бузуп, чардан чыгууга аргасыз кылгыла. Мен билинбей барып, мандайына жетүүгө аракеттенеиң. - деди баатыр.

Шериктери болжошкон жайга заматта жетишип, чарди орой улам жакындап келишти. Бир-экөө анделектей болгон таштарды, баягы зүңкүйгөн чарди көздөй ыргытты. Капилеттен жолборстун "күр-р" эткен ачылуу үнү угула калды. Жакын барган Бакал жумшак үн менен

-Ассалоом алейкум баатыр. Барсыңбы? деди үнүн бийик чыгарып. Адам үнүн уккан шер дагы "күр-р" этти. Мунусу алик алгандай туюлду.

-Учурашканы келдик. Кабыл ал бизди?
Жырткычтын добушу, дагы катуурак угулду.

-Кана, чыга кел? Ачууланба?

Чардын ичине, улам эки жактан топ-топ эте таштар түштү. Кээ бир таш барып, ташка тийсе, кээ бири бутакка тийип, шатыр этип чочутуп жатты.

Бейкам жатканда, тынчын алгандарга ачууланган шердин үнү "күр-р, күр-р" этип даана угулду.

-Шер, тынчынды алып койдукпу? Ачууланба? Кана көрүшөлү? Же беттешелиби? Кел, келегой?

Топ-топ этип, түшкөн таштардын үнү да көбөйдү. Баятан бери, башын көтөрүп жаткан шер, ордунан туруп, буту-колун жаза чиренип, оозун чоон ачып, басуудан зеригип, сыртты тыншай туруп калды.

-Шер, уйкуң кана элек беле? Чыгасыңбы? Күтүп калдык, бол эми? Чыксаң карааныңды көрөлү?

Чардын үстүнөн ыргытылган таш келип жырткычтын жонуна тийген окшойт.

Ачуу менен "күр-р" эте, күрүлдөп чыга берди.

Улам-улам адамдардын кыйкырыгы тоону жаңыртты. Ачууланган жырткыч, азууларын арсайтып, чубалган куйругун булгалай, алдыга жүткүндү. Баятан бери тынчын алып, ачуусуна тийген немени, чап сернип, ыргытмакка даярданып, бүгүлө калып, секиренинде баатыр шамдагайлык менен шап эттирип, кекиртектен алды. Күү менен секирген жырткыч, солк этпеген адам күчүнө кабылып, кекиртеги катуу колго урунуп, кычкачтай болгон манжалардан кысылып баратты. Эки алптын карааны тирешип калды. Жырткыч, аны курч тырмагына илештирсе, чапчымак болду. Алдынкы эки колу менен чапчыды. Тыкыс, чың оролгон кыл арканга курч тырмактары илине калып жатты. Баатыр аны өз денесинен алыс кармап, таканчыктаган арткы эки бутун тогонек чалып, жамбашка салмакка аракет кылса, жырткыч ага моюн бербей, улам чапчылап жатты. Ансайын, кычкачтай бекем кармаган манжалардан улам кекиртеги кысылып, деми чыкпай баратты.

Эки сырттандын айкашы көпкө созулбады. Арике менен Мөнө жетип барышып, тиреше таканчыктап турган жолборстун эки арканкы бутун экөө тен кармап, шарт тарта келишти. Жырткыч деми чыкпай, тумчуккан үнү менен «күр-р» эте шалак жыгылды. Баатыр анын үстүнө түшө, кекиртегин коё берип, эки кулакты бурай кармап, шап минип башын ныгыра басты. Кыры менен түшкөн жырткыч оонай калып, улам төрт буттай чапчып, бошонуунун аракетинде ачуулана күрүлдөдү. Арике менен Мөнө шап-шап этише, баатырдын аркасына учкаша жабышыпты. Баятан бери мөңкүп, туруунун аракетиндеги шер, кыймылдоого аракети келбей, сулк жатып калды. Азууларын арсайтып, оозун чоң ача, күрүлдөп жаткан жырткычка, заматта жетип келген Абак куу кайыңды кемөөч сала, кайышты орой байлады.

Аңдып турган жигиттер жырткычтын колу-бутун чытырата таңып, чие байлаганга үлгүрүштү. Өпкөсү өпкөсүнө батпай, демиккен Бакал

колун кабыландын эки кулагынан бошото, тура келди. Жырткычтын курч тырмактары тийген карысы, көкүрөгү канга боёлуп, тилингени айкын көрүнүп турду. Катуу чыгырата, тыкыс оролгон кыл аркан этине батып, кан жүрбөгөн колдору көгөрө түшүптүр. Кабыландын тырмагы бетине да тийгенби, из түшүп, кан катып калганын шериктери байкашты. Айры бутту адамдын сырттаны менен төрт бутту жырткычтын сырттаны биринен айбыкпай, кол салышышы чанда гана кезигери белгилүү.

Бүгүнкү кармашты көргөндөрдүн бардыгы экөөнө там беришти. Эгер Бакал чыныгы эр жүрөк болбосо, адамдардын жыты келип, караандары анык сырттан, таш жүрөк болбосо, адамдардын жыты келип, караандары көрүнөөрү менен качып кетмек. Экөө тең коркунучтуу эстен чыгарыша, өлүм менен тең тайла кармашышты. Экөөнүн бүгүнкү айкашы чыныгы эрдик эле. Бакал баш болгон топ, токойдон кайын кыйышып, атка сүйрөтө, жырткычтын зор денесин ага жүктөп, Кашкарга кирип келишти.

Күрүлдөгөн жырткычты кемечтеп, алып келе жаткан топту көргөндөр таңырмак тургай, жабыла качып жатышты. Кашкардын кыйма-чийме эл батпаган көчөсү алар өтүп баратканда бош калып, караандары бир топ узагандан соң, артынан моюндарын созо, таңырмак тиктегендер көбөйүп, көргөн окуяны талашып жатышты.

-Оо, жырткыч тирүү экен.

-Кантип, кармап алышты?

-Ким кармаса да, таш жүрөк экен.

-Жырткычтын сүрүнөн эч ким бара алгыдай эмес.

-Эмнеге, оозуна жыгач салып, байлап койгон?

-Кадимки эле жомоктогудай.

-Уктап жатканда кармашса керек?

-Пай-пай, сүрү башкача экен.

-Муну эмне кылышат?

-Ханга тартууга алып барышат го сыягы?

-Хан аны эмне кылат?

-Ошону да билбейсиңби? Ордого баш ийбегендерди тирүүлөй салып берет имиш.

-О, кудай сактай көр! Чынбы?

-Эл ошентип айтышат.

-Бул эмне деген жаныбар?

-Жолборс дешти.

-Жо-ок кабылан деп айтышты.

-Кимдер тутуптур?

-Кийимдерине караганда, кыргыздар го.

-Мындайды мен, өмүрүмдө көргөн эмесмин.

-Ооба. Мындай иш кыргыздардын гана колунан келет.

-Жырткыч, кокустан бошонсо, эч кимди аябаса керек?

-Жок, бошобой калсын.

Карт Кашкардын тарыхында мындай окуя такыр болбогондугун көпчүлүк кеп кылып, уу-дуу болуп жатышты.

Өмүрүндө, мынчалык көп айры буттарды көрбөгөн, жыланач жарчаларга окшогон үйлөрдү аралай өткөн жолдорду баспаган жырткыч, чан аралаш коңурсуп жыттардан айласыз дем ала, чийне үстүндө оозу кемечтелип, буту-колу чыгырата таңылган денесин силкилдете өтүп баратты. Хан баш болгон ордодолулар Анжиандык кыргыздардын тапшырманы аткара коюшуна күмөнсүп турушкан.

-Шаарды аралап, келе жатат-деген кабарлы уккан хан, сейил багынын ортосундагы аянтка бир нече жолу чыгууга аракеттенди. Бирок, падышалык менменсинүү, бой көтөрүүчүлүк, теңсинбөө аны кармап турду.

Кармаса, кармагандыр-деген кыялы, бирөөлөрдүн жасаган ишине, ордого алып келген тартууларына, көп дале маани бербей, аны бергендердин милдети катары санаган бийлик эгесине сырттан келген кыргыздардын жолборсту куралы жок тирүүлөй кармап келе жатышы, өтө эле кызыктай көрүндү. Абайлай келип, бөлмөсүнүн терезесинен мойнун созуп караса, сейил бактын ичине келип токтошуптур. Ордодолулар түрлө чыгышып аларды таңырмакшып улам топтошуп жатышты. Сырттан эшик ачыла, сыпайы гана

-Келишти-деген үн менен кызматкер таазим эте туруп калды.

Хан баягы жасалма сыпайыгерчилигин көрсөтө, башын ийкей-ийкемексен болду. Өкүмдарынын кирпик ирменинен сезген эшик ага ийиле кеткендиктеди. Хан шашпай, өзүн-өзү маалката, ары-бери басып, акырын босогого бут койду. Ордо ээсинин келишин күткөн топ, чуулдаша салам беришти.

-Ассалоом алейкум, таксыр.

-Амансызбы өкүмдар?

Хан баш ийкей келип, ортодо таңылып жаткан кабыланга көз салды да, тургандарды кыдырата тиктеди. Өнү-башы, кыялы, ал тургай кийген кийимдери менен өзгөчөлөнгөн кызыл ырандуу ак калпакчан кыргыздар, жылуу жүздөрү менен сыймыктанган сезимде жайдары турушуптур. Ортодо бетине жолборстун тырмагы тийген Бакал баатыр өзгөчөлөнө көрүндү.

-Өкүмдар! Алдагы сизге, соого-деди Бакал баатыр.

-Бул эмне?-Хан билип турса да, билмексен суроо берди.

-Мышыктын баласы -деди баатыр какшыктай.

-Мышыктын баласы? -деп кайталай, хан уурутун кыймылдата жылмайган болду. Аны коштогондор дуу күлүштү.

-Баатырдын соогасы жерде калбайт-деп башын ийкей, сарайды көздөй басты.

Өз милдетин өтөгөн топ, Бакал баатырды ээрчий жаткан жолборско кылчактай тиктешип чыга жөнөштү.

Эртеси хан меймандарды ак сарайга кайрадан чакыртып, кабыл алды. Ар бирине Кашкардын ала чепкенин жаптырды. Ортодогу дүйүм

тамак толгон дастаркон жыйылган соң, меймандарды кыдырата тиктеп кайрыла кетти.

-Баатыр, эрдигине ынандык. Башкалар чаап алчу экен. Сен алышып, тирүүлөй кармап келдин. Биз күбө болдук. Соогана соога Кашкардын бир чүрөгүн колуна кондура кет.

Бакал башын ийкеди.

-Биздин абалды, туура баамдап, бактыңар окшойт. Тегерегибиздеги коркунуч чиндер менен калмактар болуп турганын силерден жашырбайбыз. Биз менен тез-тез кабарлашып тургула. Башка өлкөгө өтүүчү кербендердин коопсуздугу сиздердин колунузда. Башка өлкөгө соодагерлерди талап-тоноо болбостугуна ишенели. Аймагыңарда каапырлардын биздин жерге басып киришине жол бербеске бирге туралы? Ордодон сиздерге белек болсун. Тогуз төөнү жүгү менен алып кеткиле-деп ыраазычылыгын билдирди.

Ортодогу молдо алаканын жая берип, так эгесине арнап, бир нече узак сөздөрдү айтып, жүзүн сылаганда аны коштоп отургандар жабыла бата кылышты.

Анжияндык кыргыздардын сапары аяктап, эртеси таң агарганда туулуп - өскөн жерлерин көздөй жол тартышты.

1400

